

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

Bakalářská práce

Michal Vaníček

Kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem

St. Prokop's Church at Záboří nad Labem

Praha 2015

Vedoucí práce: Ing. Petr Macek, PhD.

Rád bych na tomto místě poděkoval Ing. Petru Mackovi, PhD. za konzultace mé bakalářské práce a řadu cenných rad a připomínek, díky kterým bylo možno tuto práci realizovat. Dále bych rád poděkoval PhDr. Janě Haně Hlaváčkové za prostor, který mi dala při prezentaci mé práce na seminářích a za zajímavé postřehy, které moji práci obohatily. Mé díky patří také páteru Janu Kmoníčkoví, bývalému administrátoru farnosti v Týnci nad Labem, který mi umožnil kompletní prohlídku nejen kostela v Záboří nad Labem, ale i okolních významných sakrálních památek. Za stylistickou korekturu textu děkuji Mgr. Šárce Koukalové. Za spolupráci při zhotovování modelu stavby a formování vlastních hypotéz její původní koncepce děkuji Ing. arch. Naděždě Vaníčkové, akad. arch. Za překlad abstraktu a jako korekturu děkuji JUDr. Zdeňku Vaníčkoví, PhD. V neposlední řadě pak patří poděkování pracovníkům Státního okresního archivu v Kutné Hoře, Státního ústředního archivu v Praze a archivu Národního památkového ústavu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny prameny a literaturu a že práce nebyla užita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 11. srpna 2015

.....
Michal Vaníček

Abstrakt

Kostel sv. Prokopa v Zábोří nad Labem náleží k nejvýznamnějším, ale zároveň i k nejpozoruhodnějším středověkým sakrálním památkám v Čechách. Výjimečný je především typ kostela, tedy patrová románská kaple, která nemá ve své formě na našem území jiného zastoupení. Neméně významná je pak mimořádně kvalitní sochařská výzdoba portálu kostela, která úrovní svého provedení dosahuje evropského měřítka a která je navíc zasazena do původně otevřené románské předsíně, která na našem území rovněž nemá obdobu. Od doby prvního odborného bádání Jana Erazima Wocela před více jak sto sedmdesáti lety byla sepsána řada studií a článků, které každá následující generace historiků a historiků umění obohatila řadou hypotéz a tezí o vzniku kostela a jeho uměleckého programu. Řada nepřesností a domněnek se povedla vyvrátit systematickým zpracováním písemných a stavebně historických pramenů, které se podařilo získat při opravě kostela v prvním desetiletí tohoto století. Přesto zde stále zůstává řada nadále otevřených otázek, na které nejsme schopni odpovědět.

Románský kostel v Zábोří nad Labem byl postaven pravděpodobně okolo roku 1142, tedy roku, ve kterém byl založen nedaleký sedlecký klášter. Za iniciátora stavby je tradičně považován velmož Miroslav z Cimburka, zakladatel právě blízkého kláštera v Sedlci. První písemná zmínka o kostelu nicméně pochází až z roku 1338. Z tohoto důvodu je určení přesného data vzniku kostela a jeho vlastnictví značně problematické. V 17. století se objevují zmínky o změně zasvěcení kostela z původního mariánského na svatoprokopské, a to pravděpodobně mezi lety 1658 a 1685. Těsně před touto změnou podle pramenů došlo patrně k vypálení kostela a také k jeho přestavbě, především v prostoru předsíně. Z roku 1722 pochází obsáhlý inventář kostela, který vznikl po znovu obnovení samostatné zábořské fary. Od poloviny 19. století se historikové umění začínají zabývat problematikou vývoje zábořského kostela. Prvním teoretikem umění, který publikoval statě o kostelu v Zábोří nad Labem, byl již zmíněný Jan Erazim Wocel, který první nastínil možnou podobu centrální kaple a který se zabýval i předobrazy umělecké výzdoby kostela. Dalším významným kunsthistorikem byl Josef Braniš, který si jako první uvědomuje dvoupatrovou koncepci stavby jako spojení dvou na sobě postavených kaplí. Přistavěnou příčnou loď datuje do 18. století a portál považuje za přesunutý z původní zdi centrální kaple. Ferdinand Josef Lehner do značné míry vychází z tezí Braniše, jako první ale předkládá rekonstrukci věže s dvouetážovými sdruženými okny. Vojtěch Birnbaum jako první přichází s myšlenkou nadzemního spojení domnělého sousedního panského sídla s kostelem skrze zazděný vchodový otvor v severozápadním rohu kaple. Významným teoretikem výtvarného programu

zábořského kostela je Václav Mencl, který nabízí širokou škálu předobrazů především v jihozápadní Evropě.

Nejvýznamnější osobností, která se věnovala stavebně-historickému vývoji kostela v Záboří, byla Anežka Merhautová, která svými pracemi na toto téma na dlouho ovlivnila názor široké veřejnosti na původ této sakrální stavby. V roce 1953 na základě objevu románských sloupků v předsíni kostela určuje předsíň jako jednoznačně románskou a obhajuje tvrzení, že portál stojí od začátku na svém místě a že velmož Miroslav, kterého na základě údajů v pramenech spojuje s výstavbou zábořské kaple, mohl spolupracovat s olomouckou hutí, jejíž styl je zábořskému velmi podobný. Toto tvrzení bylo nalomeno až po padesáti letech, kdy po odkrytí zadní části portálu a okolního zdiva vyvstaly na světlo nové skutečnosti. To dalo prostor třeba Miladě Radové-Štikové k vytvoření teorie dalekého transferu portálu. Poslední zásadní příspěvky do diskuze o původu kostela v Záboří přinesla nedávná rekonstrukce a s ní spojená publikační činnost, předně číslo časopisu *Průzkumy památek* z roku 2007, které obsahuje nejnovější objevy zjištěné při prováděných opravách.

Na základě těchto průzkumů a také vlastních zjištění jsem vyslovil teorii původního uspořádání kostela a jeho umělecké výzdoby, v níž se snažím obhájit myšlenku originálního osazení výzdoby přímo na tomto místě ve spojení s hypotézou přesunu části portálu z jižní stěny centrální kaple do druhotně obezděné otevřené předsíně, změněné novověkou přestavbou v loď kostela. I přes vědomé otázky, na které nedokážeme s jistotou odpovědět, je nepochybné, že máme před sebou co do rozsahu i umělecké úrovně ojediněle zachovanou románskou památku, jejíž kvalita, především sochařská, se vymyká dobové místní produkci, a je tak dokladem mimořádně vyspělé sochařské a kamenické dílny u nás.

Klíčová slova

Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa, románská architektura, patrová kaple, románský portál, románská předsíň, stavebně-historický průzkum, stavební vývoj, rekonstrukce

Abstract

The Church of St. Prokop at Zábok nad Labem is one of the most important and also the most remarkable mediaeval religious monuments in the Czech Republic. What is exceptional above all is the type of church, i.e. a Romanesque chapel, another example of which cannot be found in its form in our country. Equally important is the extremely high-quality sculptural decoration of the church portal, with a level of execution achieved by European standards, and which is also set in an originally open Romanesque hall, also unmatched in our country. Since the first professional research undertaken by Jan Erazim Wocel more than one hundred seventy years ago, numerous studies and articles have been written, that each successive generation of historians and art historians has enriched by a variety of hypotheses and propositions about the origin of the church and its artistic programme. A number of inaccuracies and assumptions that succeeded refute the systematic processing of written historical sources and building-historical sources, which were managed to be obtained during the repair of the church in the first decade of this century. Nonetheless there still remain a number of open questions which we are not able to answer.

The Romanesque church at Zábok nad Labem was built probably around the year 1142, i.e., the year in which the nearby Sedlec Monastery was founded. The magnate, Miroslav of Cimburk, the founder of the monastery at Sedlec, is traditionally regarded as the initiator of the construction. The first written source about the church, however, comes from the year 1338. For this reason, to determine the exact date of the creation of the church and its ownership is extremely problematic. In the 17th century references appeared to amending the consecration of the church, which changed its original Maria's to St. Prokop's probably between 1658 and 1685. Just before this change, according to available sources, it seems that the church was burnt and thus its reconstruction followed, especially in the area of the hall. From the year 1722 there originates a comprehensive inventory of the church, which was created after the re-restoration of the independent Zábok parish. Since the mid-19th century, art historians began to deal with the issue of the development of the Church at Zábok. The first art historian who published the articles about the Church at Zábok nad Labem was the above-mentioned Jan Erazim Wocel, who firstly outlined the possible form of the central chapel and dealt with the church's prototype artistic decoration. Another important art historian was Josef Braniš, who first recognized the concept of two-storey buildings as a conjunction of two chapels built on each other. He dates the attached transverse nave back to the 18th century and considers the portal to have been moved from the original walls of the central chapel. Ferdinand Josef Lehner, to a considerable extent based on the thesis of Braniš,

however, was the first to present the reconstruction of the tower with double-floored windows. Vojtěch Birnbaum was the first to come up with the idea of the above-ground connection of the supposed neighbouring mansion with the church through the bricked up entrance opening in the north-west corner of the chapel. An important theorist of the artistic programme of the Zábोří church is Václav Mencl who offers a wide range of prototypes especially in south-western Europe.

The most important person to devote their work to the construction and historical development of the church at Zábоří was Anežka Merhautová and for a long time influenced the mind of the general public on the origin of this church. In 1953, based on the discovery of Romanesque pillars in the vestibule of the church hall as being unequivocally Romanesque, she claimed that the site stood from the beginning in its place and that magnate Miroslav who, on the basis of data sources connected with the construction of the Zábоří chapel, could have cooperated with Olomouc smelters with the style very similar to that at Zábоří. This claim lost its strength after fifty years, when, after exposing the back of the portal and the surrounding masonry, new facts came to light. It gave space needed for Milada Radová-Štiková to create a theory about the portal being transferred from far away. The recent renovation brought forward the most recent major contributions and associated publication activities to the discussion about the origin of the church at Zábоří. The first issue of the magazine *Průzkumy památek* (Surveys of Monuments) from the year 2007 contains the most recent discoveries found during the performed repair work.

Based on these surveys and also on my own findings, I declare the theory of the original layout of the church and its artistic decorations, in which I try to defend the idea of the original cast of the decoration directly on this site in conjunction with the hypothesis of the moving of part of the portal from the southern wall of the central chapel to the sub-walled open hallway, changed in modern times into the rebuilt church nave. Despite conscious questions that we cannot confidently answer, there is no doubt that in terms of scope and artistic level we are looking at an extraordinarily rare surviving Romanesque monument, whose quality, especially sculpture, exceeds the period of local production and is a testament of the exceptional awareness of the sculptural stonework and workshops in this country.

Keywords

Zábоří nad Labem, church of Saint Prokop, romanesque architecture, two-storey chapel, romanesque portal, romanesque antechamber, architectural and historical survey, architectural development, reconstruction

OBSAH

1. ÚVOD.....	9
2. POPIS KOSTELA	10
3. HISTORIE A STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ OBJEKTU NA ZÁKLADĚ PRAMENŮ A DOBOVÉ LITERATURY	13
3.1. Okolnosti vzniku stavby	13
3.2. Vývoj kostela od Bílé hory	14
3.3. Vývoj kostela v 19. století	16
3.4. Změny na kostele v průběhu 20. Století	17
4. STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ STAVBY NA ZÁKLADĚ ODBORNÉ UMĚLECKO-HISTORICKÉ LITERATURY	19
5. ZJIŠTĚNÍ PŘI NOVODOBÉ REKONSTRUKCI OBJEKTU	28
5.1. Restaurování portálu.....	28
5.2. Petrologický průzkum	30
5.3. Technologický průzkum	30
5.4. Archeologický průzkum	31
5.5. Rekonstrukce ostatních částí kostela	32
6. ZÁVĚR	34
7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	43
8. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ	46
9. SEZNAM VYOBRAZENÍ	47
10. VYOBRAZENÍ	51

1. ÚVOD

Původně románský kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem je významnou památkou románské architektury v Čechách s naprosto jedinečnou dispozicí původní patrové (patrně knížecí) kaple, která na území České republiky nemá žádného jiného ekvivalentního zástupce. Stavební vývoj a okolnosti vzniku této sakrální stavby jsou stále předmětem diskuzí mezi historiky umění i archiváři. Dodnes ještě není její původ zcela prokázán a stále existuje několik hypotéz, jak a proč stavba vznikla. Kromě toho, že kostel byl původně románskou patrovou kaplí, která je v českých zemích ojedinělá, je hlavním předmětem otázek unikátní a nesmírně kvalitní románský ústupkový portál v průčelí kostela, jehož původ dosud není jednoznačně určen. V průběhu téměř sto sedmdesáti let dospěli historikové umění k několika teoriím, které vysvětlují původ jedinečné sochařské výzdoby kostela, i původ kostela samotného. Mnoho věcí pomohl osvětlit nedávný rozsáhlý a zároveň první úplný archivní průzkum, který byl kvůli rekonstrukci objektu vypracován. Na jeho základě lze dokumentovat stavební vývoj zahrnující i změny ve vybavení interiéru, zasvěcení kostela a všechny opravy včetně jejich kalkulace.

Na následujících stránkách je chronologicky představena historie a vývoj stavby kostela, resp. jeho významné momenty, na základě písemných pramenů shromážděných ve výše zmíněné archivní rešerši, popřípadě na základě dobové místopisné a historické literatury. Rovněž je v časové posloupnosti představen přehled tezí týkajících se problematiky kostela, kterou se odborná umělecko-historická literatura zabývá již od poloviny 19. století. Čtenář je též seznámen se stručnými výsledky technologického průzkumu a poznatky z restaurování portálu. Na základě všech dostupných shromážděných materiálů následuje zhodnocení jednotlivých teorií vážících se ke genezi zábořského kostela a nabídnuta vlastní, dosud nepublikovaná, autorská hypotéza, která vychází jak z uvedených pramenů a literatury, tak z vlastního ohledání kostela a jeho okolí, které bylo základním předpokladem práce s touto jinak náročnou problematikou.

2. POPIS KOSTELA

Aby bylo možné kvalifikovaně hovořit o proměnách kostela sv. Prokopa v Zábोří nad Labem a polemizovat nad jednotlivými hypotézami a písemnými prameny, které tyto změny dokládají, je potřeba nejprve důkladně popsat současnou dispozici kostela, ke které se v průběhu staletí dopracoval.

Neorientovaný kostel má širokou a přitom krátkou loď, na kterou na severu navazuje mohutný patrový presbytář, jehož přízemí i patro je takřka čtvercového půdorysu [1]. Půdorys kněžiště je rozdělen čtveřicí podpor, sestavených do dvou dvojic, ve čtvercové pole a čtyřramenný ochoz. V přízemí se nalézají románské sloupky s krychlovými hlavicemi (dvě snad z doby románské renesance), nesoucí křížové klenby ochozu, klenebné pasy sbíhající se na konzoly s připojenými polopostavami rustikálně stylizovaných atlantů a polokruhové oblouky středového pole (původně asi otevřeného patra) v baroku zaklenutého rovněž křížovou klenbou. Vstup do sakristie tvoří původně velký půlkruhově sklenutý otvor, druhotně přizděný na současný vstup, který je považován za dřívější vítězný oblouk zaniklé apsidy. Na schodišti na oratoř sakristie je ve zdivu odkryto jediné původní románské špaletové okénko. Šambrány jednotlivých oken sakristie vyrůstají z parapetních říms, jednoduchá fasáda je pak členěna jednou průběžnou profilovanou mezipatrovou římsou.

Fasády lodi jsou členěny půlkruhově sklenutými slepými arkádami. Tyto arkády profilují pilastry, při nárožích sdružené, s jednoduchými náznaky hlavic a patek. Boční fasády tvoří symetrická dvojice těchto slepých arkád, jemně tektonicky členěná, a v každém jejím záklenku se nalézají jedno prosté půlkruhově sklenuté okno. Na západní boční fasádě je jedno z těchto oken zaslepeno, neboť za ním v síle zdi probíhá točité schodiště na kruchtu. Z kruchty lodi je možné vidět odkryté hlavice románské sloupů a pasy nad současnými okny, které dříve byly patrně součástí otevřené románské předsíně [2]. V hlavním jižním vstupním průčelí dvojice arkád obklopuje každá z jedné strany monumentální románský portál [3]. Rovněž na této straně v sobě každý arkádový oblouk ukrývá jedno převýšené půlkruhově sklenuté okno. Všechny fasády lodi i přístavby sakristie jsou sjednoceny monochromní okrovou omítkou.

Sloupky portálu spočívají na atických patkách s drápky, nahoře jsou ukončeny hlavicemi. Původní jsou pouze tři. Hlavice předních sloupků mají tvarosloví klasické korintské hlavice. Hlavice zadních sloupků mají nezvyklou formu, kdy je kalich zcela zakryt do dvou pater řazenými vychýlenými akantovými lupeny, které vyvolávají dojem vlnění se a víření ve větru. Římsa je v celé délce členěna vztyčenými akanty ve dvou řadách za sebou.

Záklenek portálu je tvořen jedenácti pruty s výžlabky s bohatou figurální, zoomorfní a vegetativní výzdobou. První archivolta portálu (počítáno z vnitřní strany), která byla nedávno nově odhalena, představuje skupinu stojících blíže neurčitelných postav. Druhou archivoltu tvoří pás lupení, které byly druhotně odlity z cementu v 19. století podle dekoru archivolty jedenácté. V pravé části této archivolty lze spatřit fragmenty tří do prostoru vystupujících akantů, které dříve tvořily dekor celého pásu. Třetí archivolta je tvořena tordovaným prutem. Čtvrtá pak pásem dekoru bodlákových listů, stylizovaného do přibližně čtvercových rámců. Pátou archivoltu portálu pokrývají podélně pokládané akantové listy, jejichž špičky plasticky vystupují do prostoru. Archivolta šestá zobrazuje antropomorfní a zoomorfní dekor s pastýřskou tematikou, především reliéfy pastýřů, psů a ovcí, prasat aj. Ve vrcholu tohoto pásu se nalézá živý dekor trkajících se beranů [4]. Sedmá archivolta je pokryta palmetami, které jsou mezi sebou splétány dekorativními tkanicemi. Na archivoltě osmé pak nalezneme střídavě kladené vějířové listy, jejichž stonky tvoří mezi sebou navzájem propojené ozdobné smyčky. Archivolta devátá je tvořena opět pozoruhodným figurálním dekorem, tentokrát s tematikou loveckou. Od levého okraje jsou lovcem štváni chrti na zajíce, vpravo pak vousatý rytíř s nepokrytou hlavou drží štít a pravou rukou vráží proti němu se ženoucímu lvovi do tlamy kopí. Desátá archivolta nese motiv pletence dvojité spletených potrojných řemínků s výrazným plastickým působením. Poslední, jedenáctá archivolta, je tvořena shodným dekorem jako archivolta druhá, tedy lupením z oblých listů, za sebou poskládaných v pravidelných rámcích.

Presbytář, tedy těleso původní centrální kaple, je navenek zbaven omítek, čímž je odhaleno jeho románské kvádřikové zdivo. Ze severní fasády presbytáře vystupuje rizalit, ukrývající schodiště v síle zdi, s jediným románským střílnovým okénkem. V jeho těsné blízkosti je při severozápadním nároží kostela patrný zazděný vstupní otvor do po patra kaple. Konstrukci střechy tvoří hambalkový krov s podélnými stojatými stolicemi a diagonálními vzpěrami. Kostelní věž, vystupující ze středu centrálního presbytáře, má tvar hranolu a je vynášena čtveřicí mohutných pilířů, jejichž stabilita je podpořena opěrnými oblouky opřenými o obvodové zdivo. V horní části věže jsou na každé straně sdružená potrojná románská okna v barvě červeného pískovce. Na některých z nich je možno sledovat po obvodu záklenků oken dochovaný románský ozub. Věž je krytá cibulovou střechou s lucernou.

Zařízení chrámu je stylově nejednotné. Hlavní oltář je pseudorománský, boční oltáře barokní, patrně z doby kolem poloviny 18. století. Kolem kostela se rozkládá bývalý hřbitov lemovaný terasovou ohradní zdí s bránou, na níž podle dobových fotografií byly dříve

osazeny sochy sv. Václava a sv. Jana Nepomuckého, zřejmě z počátku 18. století. Součástí ohradní zdi je také barokní výklenková kaple se sochou Panny Marie. Areál kostela dále obklopuje barokní fara, špýchar, stodola, stáje, chlévy a dřevěná raně barokní zvonice čtvercového půdorysu z roku 1697. Kousek od kostela je situován mariánský sloup, jehož dřík z červeného pískovce je shodný s románskými dříky v kostele a je tak možné, že byl původně jeho součástí, stejně tak jako značně zvětralé dříky sloupů povalené před jeho vstupem.

3. HISTORIE A STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ OBJEKTU NA ZÁKLADĚ PRAMENŮ A DOBOVÉ LITERATURY

3.1. Okolnosti vzniku stavby

Jak už jsem uvedl, hypotézy týkající se okolnosti stavby se liší a dodnes není znám jednoznačný důkaz, který by nějakou z nich podporoval. Pro svůj vlastní výzkum jsem vycházel především z poslední a zároveň jediné archivní rešerše zpracované Petrou Načeradskou k dějinám kostela z roku 2004¹, která v mnohém vyvrací starší studie, a také z vlastního archivního výzkumu v archivech v Kutné Hoře a Praze.

První doložená písemná zmínka o Záboří pochází z roku 1338.² Podle této listiny vedl klášter v Sedlci spor s Daliborem a Vršem z Kojic o „*velké a rozsáhlé*“ zboží, tj. Kojice, Záboří a Vinařice, které klášter tehdy držel již 37 let, tedy od roku 1301, a jejichž državy měl zapsány také v zemských deskách.³ Doba vzniku kostela i samotné obce je ale logicky mnohem starší.

Anežka Merhautová ve svých statích, které se kostelem zabývají, datuje objekt přibližně do poloviny 12. století. Vychází tak z domněnky, že velmož Miroslav, zakladatel cisterciáckého kláštera v Sedlci u Kutné Hory, měl své sídlo právě v Záboří nad Labem.⁴ Vzhledem k tomu, že sedlecký klášter byl založen roku 1142, kostel by mohl být podobné datace. Na tomto datu se shoduje i s ostatními uvedenými autory.

Petra Načeradská nabízí jako první od nejstarších dob se tradující pověst, která tvrdí, že původně mariánský kostel v Záboří byl postaven roku 1080 za knížete Vratislava nebo přímo jím.⁵ Tuto pověst ovšem žádnými fakty nepodkládá, stejně tak jako domněnku, že značku na hlavici jednoho ze sloupů lze dokonce vykládat jako letopočet 1020. Jako první doložený fakt tedy opět uvádí postavu velmože Miroslava, ke kterému také dodává, že podle soudobých listin byl právě Miroslav přední osobností na dvoře Vladislava II. a také měl blízko ke zcestovalému olomouckému biskupovi Jindřichu Zdíkovi, který mu bez pochyby pomohl osadit nový konvent cisterciáky. Miroslav tedy mohl sám osobně poznat zahraniční vzory ke stavbě palácové patrové kaple, nebo mu je mohl zprostředkovat panovník nebo

¹ NAČERADSKÁ Petra: Dějiny kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem na základě písemných pramenů, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 43

² Ibidem 44

³ Ibidem

⁴ MERHAUTOVÁ Anežka / TŘEŠTÍK Dušan: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, 176

⁵ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 43

biskup.⁶ O možné existenci panského dvora v blízkosti kostela, který badatelé obecně předpokládají, však žádný archivní doklad nebyl nalezen. Pouze A. J. Zavadil se ve své sbírce o Kutnohorsku zmiňuje o tom, že podle pověsti měla mít knížata právě v Záboří lovecký hrádek.⁷

Pravidelné zprávy o zábořském kostelu máme v archivních pramenech od poloviny 14. století, především v souvislosti s platbou desátků a jmenování nových kněží. Kostel v této době byl pod patronátem sedleckého kláštera.⁸

Během husitských válek sedlecký klášter prakticky pozbyl kontrolu nad svými statky. V listopadu roku 1436 se císař Zikmund dohodl s knězem Bedřichem ze Strážnice o zápisu 3000 kop grošů na panství Kolín. V soupisu tohoto panství figuruje i ves Záboří.⁹

V roce 1553 získává Karel ze Žerotína od císaře Ferdinanda za zástavu 6000 grošů několik vesnic kolínského panství, mezi nimiž opět figuruje i Záboří a např. také Sv. Jakub.¹⁰ Roku 1591 získává císař Rudolf panství Kolín zpět do svého majetku. Kašpar Melichar ze Žerotína, druhorozený syn Karla, tak požádal císaře o oddělení několika vesnic do svého majetku. V roce 1593 zemský sněm odsouhlasil jeho žádost a císař mu dědičně postoupil řadu vesnic, mezi nimiž je opět zmiňováno i Záboří a sv. Jakub.¹¹ Tyto državy K.M. ze Žerotína připojil ke svému panství Nové Dvory, v němž Záboří setrvalo až do novějších dob.¹²

Písemné prameny nám obecně v 16. století poskytují pouze informace o majitelích přilehlých panství a později inventární soupisy interiéru, které ovšem nereflektují celkovou podobu kostela.

3.2. Vývoj kostela od Bílé hory

Po Bílé hoře je pravděpodobné, že během třicetileté války církevní budovy chátraly. Podle pozdějších zpráv byl kostel v Záboří asi kolem roku 1639 vypálen Švédy. Novější studie se shodují v tom, že k opravě vyhořelého kostela došlo ještě v průběhu 17. století – přestavba se týkala především věže a předsíně – nynější lodi.¹³

V polovině 17. století se objevuje zmínka o změně zasvěcení kostela z původního mariánského na svatoprokopské. Podle zápisu v nejstarší zábořské pamětní knize z roku 1722

⁶ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 43

⁷ ZAVADIL Antonín Josef: Kutnohorsko slovem i obrazem, Díl druhý, Místopis okresního hejtmánství, I, Kutná hora 1912, 457

⁸ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 44

⁹ Ibidem

¹⁰ SÚA Praha, fond DZ, sign. DZV 167, fol. L 6 pv – L 12 pv

¹¹ SÚA Praha, fond DZ, sign. DZV 135, fol. G 11 pv – G 12 pv

¹² NAČERADSKÁ (pozn. 1) 44

¹³ Ibidem 45

bylo roku 1658 posvěceno portatile v hlavním oltáři sv. Prokopa pražským sufragánem Josefem z Korti.¹⁴ Anežka Merhautová roku 1972 vyslovila hypotézu, že letopočet je třeba pokládat za omyl písaře, že ke změně zasvěcení kostela po jeho přestavbě, na kostel sv. Prokopa, došlo pravděpodobně až roku 1685, neboť ještě roku 1677 je kostel uváděn jako mariánský, konkrétně je inventář kostela z tohoto roku nazván *...kostela Zábořského pod titulem Narození Matky Boží*.¹⁵

V době baroka tedy vznikají první obsáhlé soupisy majetku kostela, jeho vybavení a také popisy jeho přilehlého okolí. Bohužel v žádných z těchto soupisů se nehovoří o portálu kostela, ani o jeho stavu nebo vzhledu. Z června 1700 pochází zpráva o kostelu v Záboří, ve které je uváděn pod titulem sv. Petra v okovech. Toto je jediná zmínka o kostele v Záboří, která uvádí toto zasvěcení. Vzhledem k ostatním soupisům, ať mladšího či staršího data se domnívám, že šlo pouze o nepřesnost při jeho tvorbě. V kostele se totiž podle všeho nalézaly hned tři oltáře – hlavní oltář sv. Prokopa, původní oltář mariánský, který se stal vedlejším a právě oltář sv. Petra v okovech.¹⁶ V roce 1722 hraběnka Věžníková obnovila v Záboří samostatnou faru; fundace byla potvrzena pražským arcibiskupem v prosinci 1723. Prvním farářem se stal Daniel Lucas Lynhart, který 9. listopadu 1722 sepsal inventář kostela, v němž je kostel a jeho interiér popsán takto:

„Předně: V témž chrámě Páně starobylym vynachází se oltář od řezby udělaný a s metalem pozlacený, v němž obraz na plátně svatého Prokopa veliké postavy vymalovaný, pod ním pak tabernakulum.

2do: Na pravé straně jest oltář starodávný, v němž jest obraz svatého Škapulíře na plátně vymalovaný.

3tio: Na levé straně jest oltář malý od řezby. Metalem pozlacený, obsahující v sobě obraz svatého Petra v okovách na plátně malovaný.

Při tom oltáři stojí křtitelnice metalová, stará s přikryvadlem a zámečkem. Nedaleko ní postavena jest kazatelnice prkenná, velmi stará.

Na sloupě kamenném, blíž velikého oltáře jest statue dřevěná svatého Jana Nepomuckého, při ní jsou dva svícny železný, omalovaný.

... po pravé straně jest kaple s prkny bedněná obsahující v sobě tyto věci:

Almara se šuplaty... Almarka ve zdi s železnýma dvířkami, zámečkem, pro kalich a monstranci...

¹⁴ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 45

¹⁵ SÚA Praha, fond APA I, Zprávy farářů o stavu far, 1677, Časlavsko – vikariát Kutná Hora, inv. č. 1336, sign. B 12 / 10, fol. 119

¹⁶ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 45

Při témž kostele zvonice dřevěná, na ní dva zvony, jeden velký, druhý menší, jsou oba v čas někdejší vojny... skrze oheň raněny.

Item jest kostnice dílem od kamena a dříví stojící mezi zděma krchovníma.

*Při krchově téhož kostela jest dům farní, velice sešlý, dvě sedničky v sobě obsahující, jedna pak vnově dílem ozdobena na tom místě, na kterém před lety luteránský praedicant kovárnu míval, jest při tomu domu farním zahrada velmi spustlá. Item při témž krchově jest zádušní chaloupka, v který kostelník a kantor zůstává.*¹⁷

Zvláštní jsou v pramenech paradoxy při popisu nově vzniklé sakristie v prostoru bývalé románské apsidy. Ještě roku 1751 se o sakristii mluví jako o nové, ale ne zcela zařízené, kostel je popsán jako tmavý a vlhký.¹⁸ Stejně roku 1752 je u kostela „nová sakristie pro lepší udělaná“.¹⁹ Ale již roku 1753 a znovu v roce 1754 je sakristie popsána jako ubohá. Zlom nastává v roce 1755, kdy je kostel popsán jako „opravený, přiměřený, vybavený potřebnými věcmi, velmi starý... Oltáře tři, ohavní obnovený a dva vedlejší, nové, Bl. Panny Marie a sv. Petra v okovech“²⁰; což by mohlo potvrzovat mojí původní domněnku o pouhém omylu zapisovatele kostela. V pramenech dále zaznamenáváme údaje o opravě kostelní věže (též původně románské), hřbitovní zdi a kostnice.

3.3. Vývoj kostela v 19. století

Zajímavou částí kostela je jeho věž. Jde o hranolovitou věž, též původně románskou, jež měla na každé straně dvě řady potrojných sdružených oken, z nichž se dodnes dochovala pouze řada horní. Původní tvar střechy byl zřejmě jehlancový, po barokních opravách dostal dnešní podobu cibulové střechy s lucernou. Ve shrnutí písemných pramenů se poprvé a naposledy objevuje zmínka z roku 1840 o opravě hodin na kostelní věži²¹, které dnes už na kostele nenajdeme. V pramenech ani v literatuře se mi ovšem nepodařilo zjistit, kdy přesně byly hodiny osazeny a kdy opět sejmuty. Z dobových fotografií vyplývá, že hodiny musely být odstraněny před rokem 1908. Z tohoto roku se totiž ve fondu kutnohorského archivu nachází fotografie již bez hodin [5]. Zároveň byly odstraněny nepochybně až po roce 1846, kdy jejich přítomnost kritizuje ve svém prvním článku o zábořském kostelu J. E. Wocel.²²

¹⁷ SOKA K. Hora, fond FÚ Záboří, Pamětní kniha 1722-1836, inv. č. 5, kn. 1, pag. 5; Inventář farního kostela a fary 1722, inv. č. 42, kn. 38, pag. 1-4

¹⁸ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 46

¹⁹ Ibidem 46

²⁰ Ibidem

²¹ Ibidem 48

²² WOCEL, Jan Erazim: Farní kostel v Záboří, in: Časopis Českého Museum 20, 1846, 663

Důležitým okamžikem v polovině 19. století je opět stavba nové sakristie, jejíž podoba zůstala v podstatě nezměněna až do současnosti. Kroky pro její stavbu byly zahájeny v roce 1849, kolaudační komise stavbu převzala v roce 1851.²³ V kolaudační zprávě se mj. mluví např. o likvidaci staré a dezolátní sakristie, zřízení nového schodiště na oratoř, zřízení nových dveří, nových stolic uvnitř kostela, vztyčení nového krovu atd.²⁴ Ačkoli už i tady můžeme číst zmínku o vchodových dveřích, zprávy o portálu stále chybí. V souvislosti se stavbou nové sakristie byla zahájena i stavba nové střechy kostela, práce byly oficiálně převzaty v dubnu 1862.²⁵

Zásadním rokem je rok 1895, kdy se začíná rozsáhlá oprava portálu, o které už konečně máme i mnoho zpráv. Z portálu byly odstraněny všechny nátěry a byla důkladně restaurována figurální výzdoba archivolt.²⁶ Důležitý okamžik v průběhu restaurace nastal v roce 1898, kdy Výkonný výbor výstavby architektury a inženýrství v Praze projevil zájem o pořízení odlitku, což mu bylo Emerichem hrabětem Chotkem dovoleno. Zároveň bylo v souvislosti s pořízením odlitku slíbeno pořízení nového levého vnějšího dříku sloupku portálu, který se nedochoval, ale který byl intaktní ke korespondujícímu sloupku na druhé straně.²⁷ Odlitek byl vytvořen a kopie dříku sloupku byla osazena do portálu. Vytvořený odlitek, včetně nového sloupku, je dodnes k vidění v Lapidáriu Národního muzea v Praze. Na odlitku je ovšem velmi zvláštní, že jsou na něm archivoly portálu celé, tzn. celý půlkruhový tvar. V době tvorby odlitku ale víme, i z dobových fotografií, že archivoly portálu už byly dávno osekány. Dokládá to dokonce dobová rytina J. E. Wocela už z roku 1846 [6].²⁸ Starší fotografie ještě před rekonstrukcí vylučují i případné ukrytí zbytku portálu pod barokními lizénami, které portál velmi nešetrně protnul, neboť je na nich velmi dobře patrné odsekání archivolt [7]. Jinak je ale odlitek velmi kvalitní a sloužil i v současné době jako předloha pro rekonstrukci.

3.4. Změny na kostele v průběhu 20. století

Počátkem dvacátého století podstoupil kostel především renovaci vnějšího i vnitřního omítnutí objektu. Zvolena byla světlá a jednolitá barva, pro celou fasádu stejná, jejíž sjednocující efekt se zachoval dodnes. Dále byla v roce 1923 provedena drobnější oprava kostela, především jeho věže a o čtyři roky později, tedy roku 1927, byla provedena opětovná

²³ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 48-49

²⁴ Ibidem 49

²⁵ Ibidem 51

²⁶ Ibidem 54

²⁷ Ibidem

²⁸ WOCEL 1846 (pozn. 22) 674

oprava portálu.²⁹ V restaurátorské zprávě je uvedeno, že „stav románského portálu... je tak povážlivý, že zejména v dolních částech některé detaily jsou v hrubé formě zachovány jen slupkou nátěru, zatímco kámen uvnitř je úplně ztrouchnivělý“.³⁰ Samotnou restauraci provedl ak.soch. Bohuslav Přeučil z Prahy-Dejvic. Z konzervace portálu se nám dochovala obsáhlá zpráva Dr. Wágnera, který popisuje stav i jednotlivých detailů výzdoby.³¹

V roce 1933 proběhla celkem rozsáhlá oprava interiéru kostela, při kterém musely být vyjmuty a vyměněny dva sloupky na epištolní straně, které podpíraly klenbu presbytáře.³² Koncem května 1933 provedl památkový fond prohlídku kostela a po částečném obití omítek zjistil „nálezy vzácné archeologické i umělecké: Sondy objevují na jižní straně oba sloupky původní, ale silně narušené, se soklovým článkem cca 2 cm nad nynější dlažbu, kdežto severní dva sloupky jsou pozdější, asi z období tzv. románské renesance z 16. století, kromě toho uprostřed dříku obnovované... dříky románských sloupů bude nutno vyměnit za nové, ze stejného nebo podobného tvrdého materiálu... porušené románské sloupky nutno zachovat a na bezpečném místě uložit, a to patrně i s patkami, které podle stavu, jak se dnes jeví, nebudou asi dosti únosné“.³³

Tato důkladná rekonstrukce, která nakonec probíhala až do roku 1935, dala kostelu nynější podobu.³⁴ V roce 1940 byly na věž kostela opětovně umístěny hodiny [8], proti čemuž v dalších letech opakovaně protestoval památkový úřad.³⁵ Za války poškozená okna byla opravena v roce 1948, v roce 1952 zjistil zástupce památkového úřadu, že neznámý badatel provedl před dvěma roky sondu na západní straně lodi za účelem obnažení všeobecně známého sloupu západní arkády. Zdivo bylo poškozeno a sonda stále otevřená.³⁶

Ve spisech památkového úřadu se také opět objevuje potřeba opravy portálu, a to už v roce 1955, k opravě však došlo až o 6 let později v době, kdy už Anežka Merhautová publikuje zásadní články o průzkumu kostela.

²⁹ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 56-57

³⁰ Ibidem 56

³¹ Ibidem 57

³² Ibidem 58

³³ Ibidem

³⁴ Ibidem 61

³⁵ SOkA K. Hora, fond FÚ Záborej, Účetní kniha farního a filiálního kostela 1913-1950, inv. č. 51, kn. 47

³⁶ NAČERADSKÁ (pozn. 1) 61

4. STAVEBNĚ HISTORICKÝ VÝVOJ STAVBY NA ZÁKLADĚ ODBORNÉ UMĚLECKO-HISTORICKÉ LITERATURY

Prvním autorem, který se uceleně zajímal o kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem, byl **Jan Erazim Wocel**, který poprvé publikoval svoji stat' o stavbě v roce **1846** v *Časopise Českého Museum XX*. Jeho text je nejstarší dochovanou odbornou studií, kterou máme o stavbě k dispozici. Hned v úvodu článku nás zaujme domněnka, že prostory kostela, konkrétně jeho věž, by měla sloužit pohanským účelům. Wocel dokonce hovoří o jakémisi „*pohanském ohništi či žárovišti*“ a o „*podivných zvířatech a obludách z kamene tesaných, čím se prý dokazuje, že ono stavení z chrámu pohanského před časy bylo powstalo*“³⁷. Jde ale pouze o zprostředkování dále neznámé lidové pověsti, která se k místu v tehdejší době vztahovala a Wocela již dále v článku tuto myšlenku nepodporuje. Naopak se po hledání místa domnělého žároviště (tedy vyvýšeného místa nad klenbou prostředního vyššího klenebného pole přízemí) přiklání k názoru, že prostor buď sloužil jako druhá menší kaple, anebo jako světnice pro kostelníka. Předně se ale soustředí na, podle jeho mínění, evidentní výtvarné kvality kostela. Zpočátku hlavně na jeho věž, u které shledává jasné románské (tehdy byzantské) znaky a u níž kritizuje naprosto nevhodné osazení v té době již nefunkčních hodin³⁸. Stejné dojmy má i z interiéru původní kaple, ve které také jednoznačně rozpoznává románské (byzantské) prvky a datuje stavbu přibližně do 11. až 12. století.³⁹ Již právě Wocel si všímá pomocných opěrných oblouků v bývalém patře kaple, které popisuje jako druhotně přistavěné a napomáhající pilířům parta rozložit váhu kostelní věže [9]. V prostoru presbytáře, tedy původní kaple, si všímá především čtyř sloupů, které vynášejí klenbu kostela. Podle jejich proporcí a míry zdobení rozděluje je (při pohledu na hlavní oltář) na levý starší a pravý mladší pár.⁴⁰ Starší levé sloupové pak připodobňuje k sloupům v bazilice sv. Jakuba v Bamberku (1073) [10], chrámu bývalého kláštera v Laachu (1090) [11] a dokonce i ke sloupům kostela sv. Jiří na Pražském hradě (konec 10. stol).⁴¹ Všimá si také atlantů [12] vynášejících klenebné pasy, které ale bohužel v době jeho návštěvy kryla tlustá vrstva štuky. Wocel také jako první hovoří o stáří jednotlivých částí kostela, tedy příčné lodi a presbytáře – původní kaple. Příčnou loď shledává mladší, později přistavenou k centrále původního kostela. Svoji pozornost upírá posléze na portál, který datuje do 2. pol. 12. stol. a přirovnává jeho

³⁷ WOCEL 1846 (pozn. 22) 661

³⁸ Ibidem 662

³⁹ Ibidem 663

⁴⁰ Ibidem 665

⁴¹ Ibidem 666

sochařskou výzdobu k portálu chrámu sv. Jakuba v Řezně (12. stol) [13], portálu katedrály ve Veroně (12. stol) [14], postrannímu vchodu kostela San Michele v Pavii [15] a též k postrannímu portálu dómu v Bamberku [16].⁴² Předpokládá také již původní přítomnost třetí řady sloupů v ústupcích portálu, které již v jeho době zachovány nebyly. Jako první také vyslovuje hypotézu, že portál nemusí být na svém původním místě.⁴³ Ohledně autorství umělecké výzdoby zábořského kostela nemá Wocel jasno. Poukazuje však na tvůrčí činnost jak sedleckého, tak sázavského kláštera, a možnou spojitost právě s kostelem v Zábři.⁴⁴

Dalším příspěvkem k původu kostela sv. Prokopa v Zábři nad Labem je opět článek **J. E. Wocela**, tentokrát publikovaný německy v *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 2 z roku 1857. Autor v podstatě reprodukuje svoje poznatky z návštěvy kostela v roce 1846, nově ovšem vyslovuje několik tezí – předně v souvislosti s dispozicí kostela, kterou připodobňuje byzantským centrálním stavbám, a odůvodňuje její vznik faktem, že tehdejší stavebník byl nucen vtěsnat tři klenuté lodi do malého prostoru.⁴⁵ Půlkruhovou apsidu, kterou také na místě předpokládá, umísťuje na tu stranu, na které byla po odstranění její větší části přistavěna sakristie. Původní hlavní vchod před rozšířením kostela Wocel předpokládá na západní straně kaple mezi dvěma pilíři. U portálu opět předpokládá tři sloupky z každé strany, jež měly být poškozeny při vsazování do novější stavby.⁴⁶

Roku 1864 přináší **František Xaver Benesch** ve svém článku *Steinmetzzeichen und Marken an alten Baudenkmalen Böhmens gesammelt* v *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 9 zprávu o značce, resp. monogramu, který odkryl na hlavici sloupu proti hlavnímu oltáři.⁴⁷ Tato značka bývá později některými autory interpretována jako letopočet 1020, který by značně posouval jinak celkem všeobecně přijatou dataci kostela kolem pol. 12. stol.

Dalším autorem, který se zabývá problematikou zábořského kostela, je **Bernhard Grueber**, jenž se ve svém článku *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen (St. Prokops-Kirche in Zaboř.)* v *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 16 zmiňuje o hradní patrové kapli v Chebu a srovnává ji s původní kaplí zábořskou [17]. Popisuje také přístavbu příčné lodi ke kostelu, která měla být podepřena

⁴² WOCEL 1846 (pozn. 22) 666

⁴³ Ibidem 667

⁴⁴ Ibidem 670

⁴⁵ WOCEL Jan Erazim: Die romanischen Kirchen zu Zaboř und St. Jakob in Böhmen, in: *Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 1857, 117

⁴⁶ Ibidem 118

⁴⁷ BENESCH, František Xaver: *Steinmetzzeichen und Marken an alten Baudenkmalen Böhmens gesammelt*, in: *Mittheilungen der K.K. Central –Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* 2, 1857, 52

dvěma sloupy, jejichž pozůstatky byly nalezeny pod dlažbou lodi.⁴⁸ Také dřevěný strop popisuje jako druhotný, nahrazující původní zaklenutí lodi, které zaniklo neznámo kdy, ale po kterém jsou dosud patrné stopy. Výzdobu sloupů presbytáře přirovnává k uměleckému programu nedalekého románského kostela sv. Jakuba v Jakubu.⁴⁹ U portálu se, stejně jako Wocel, přiklání k existenci třetí dvojice sloupků, jejichž přítomnost hypoteticky uvažuje ve stávající zdi lemující portál. Podle zbytků zdiva usuzuje na jižní straně kostela apsidu. Grueber se domnívá, že kostel byl postaven cisterciáky ze Sedlce, a to současně se zmíněným kostelem sv. Jakuba v Jakubu, tedy mezi lety 1160 a 1170 a jako důvod jeho zřízení uvažuje uložení ostatků sv. Prokopa.⁵⁰

Josef Neuwirth, další z řady autorů odborných textů o zábořském kostelu, ve své stati *Geschichte der Christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden* z roku **1888** popisuje kostel sv. Prokopa a jeho stavební vývoj na základě dříve publikovaných prací, především vychází z Wocela, ale i z Gruebera (sv. Jakub). Dataci kostela klade do 12. století a spojuje jeho výstavbu s činností sedleckého kláštera.⁵¹ Rovněž potvrzuje tvrzení, že přistavěná příčná loď byla sklenuta na dva sloupy vprostřed lodi. Z podoby portálu pak usuzuje, že její přístavba pravděpodobně následovala záhy po dokončení kaple – patrně okolo roku 1200.⁵² Odporuje ovšem tvrzení, že by portál měl původně být umístěn mezi pilíři nynějšího presbytáře.

Významným článkem v historiografii kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem je osobnost **Josefa Braniše**. Ve své monografii *Dějiny umění středověkého v Čechách I.* z roku **1892** velmi vyzdvihuje kvality zábořského chrámu a nastoluje celkem jasné představy o původní podobě kostela. Popírá staré domněnky, že horní část sloužila jako příbytek hlásného, či dokonce jako pohanská obětnice, ale představuje kostel jako dvojitou kapli, kde dolní prostora měla být určena pro lid a horní pro panstvo. Obě patra pak mají být spojena velkým otvorem uprostřed.⁵³ Vedle kaple předpokládá i panské stavení, ač ničím nedoloženo, které měl postihnout požár a společně s tím strávit i horní patro panské kaple, ze které ponechal pouze věž. Tu bylo po požáru nutno ukotvit do zbytku zdiva opěrnými oblouky, otvor spojující původní dvě patra byl zazděn a dolejšek rozšířen příčnou lodí, jejíž vznik klade do minulého (rozumějme 18.) století.⁵⁴ V textu se také velmi podrobně věnuje popisu

⁴⁸ GRUEBER Bernhard: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Theil 1, 1871, 158

⁴⁹ Ibidem 158

⁵⁰ Ibidem 159

⁵¹ NEUWIRTH Josef: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden, 1888, 146

⁵² Ibidem 148

⁵³ BRANIŠ Josef: Dějiny středověkého umění v Čechách, oddělení I., 1892, 39-40

⁵⁴ Ibidem 41

sochařské výzdoby portálu kostela, která měla být po rozšíření lodi kostela přenesen na přístavek. Pojednání o kapli v Záboří zakončuje slovy: „*Portálem zábořským dospělo umění v klášteře Sázavském svého vrcholu, v něm, abychom tak řekli, samo sebe překonalo...*“⁵⁵.

Dalším dílem **J. Braniše**, je stať *O působení kláštera Sázavského na vývoj stavitelství a plastiky ve východních Čechách* (b.d.). V této práci autor prohlubuje a zpřesňuje údaje publikované v práci minulé, především upřesňuje, že před požárem patrového kostela sahaly hlavní zdi ještě aspoň o dva metry výše a nesly silný trámový strop, jenž tvořil oporu i věži. Podrobněji také srovnává kostel v Záboří s hradní kaplí v Chebu, přičemž vyzdvihuje především dispoziční kvality zábořské kaple, jejíž dolní patro, na rozdíl od toho chebského, působí prosvětleným a subtilním dojmem.⁵⁶ Výzdobu kostela při tom stále přisuzuje sázavskému klášteru a zpřesňuje dataci přední příčné lodi, kterou vsazuje do první čtvrtiny 18. století po vyhoření chrámu a současně se stavbou cibulovité bání kostelní věže.⁵⁷

Ferdinand Josef Lehner v článku *Románská exkurze v Čechách. 136. Farní kostel sv. Prokopa v Záboří*, který vyšel v časopise *Method* 25 v roce **1899**, popisuje kostel v jeho současné podobě i jako patrovou kapli. Z velké části vychází z Braniše a rovněž klade zbudování kostela do doby krále Vladislava II.⁵⁸ Článek je ale doprovázen velmi zajímavou obrazovou přílohou, ve které najdeme rekonstrukci původního stavu kostela v příčném řezu, kde jako první Lehner zobrazuje dvě etáže potrojných sdružených románských oken, a také fotografii již hotového a domodelovaného sádrového odlitku portálu z lapidária Národního muzea.

V knize *Dějiny umění národa českého, díl 1*, z roku **1905** **F. J. Lehner** popisuje kostel a portál a opakuje při tom předchozí text použitý v *Methodu*. Zasazuje zde také kostel do skupiny kostelů postavených sázavským klášterem. Okna a především portál označuje za vrcholné dílo svého druhu v Čechách.

Roku **1915** vychází publikace *Umělecké památky Čech, II*, v němž o kostele pojednává **Vojtěch Birnbaum**. Podle něj je obdélníková příčná loď přistavěna ke kapli roku 1722.⁵⁹ Původnímu dvoupatrovému kostelu přisuzuje možné dřevěné stropy v přízemí, v jejichž prostředku byl otvor spojující dolní patro s horním. Několika popsány okolnostmi dokazuje, že zeď vrchního patra byla podstatně vyšší, čímž navazuje na F. J. Lehněra.⁶⁰

⁵⁵ BRANIŠ 1892 (pozn. 53) 43

⁵⁶ BRANIŠ Josef: O působení kláštera sázavského na vývoj stavitelství a plastiky ve východních Čechách, b.d. 23

⁵⁷ Ibidem 24-25

⁵⁸ LEHNER Ferdinand Josef: Románské exkurze v Čechách. 136. Farní kostel sv. Prokopa v Záboří, in: *Method* XXV., 1899, 8

⁵⁹ BIRNBAUM Vojtěch: Kostel sv. Prokopa v Záboří, in: *Umělecké poklady Čech, II*, 1915, 43

⁶⁰ Ibidem 44

Oponuje mu ovšem v rekonstrukci věže kostela, v níž podle něj pod dnešními sdruženými okny nebyla druhá řada oken, ale vstupní dveře do podkrovních prostor pultových střech. Birnbaum si také všímá zazděného vchodu v patře SZ rohu kostela, resp. kaple, ze kterého předpokládá visutou pavlač spojující patro kostela se sousedním (snad loveckým) panským dvorcem. Tím vysvětluje zjevný ráz kostela jako dvorské kaple, kterou srovnává opět s hradní kaplí v Chebu, ale také s kostelem ve Schwartzheindorfu [18].⁶¹ Kostel i portál datuje autor do druhé poloviny 12. století, portálu při tom přičítá nejen románské, ale i byzantské znaky a domnívá se, že byl přesunut z jižní zdi původního kostela.⁶²

Velmi zajímavý je příspěvek *Romanische Doppelkapellen* publikovaný **Oskarem Schürerem** v *Marburger Jahrbuch* 5 v roce 1929. Autor souhlasí s tezemi Birnbauma až na skutečnost, že klenby přízemku kaple považuje za mladší náhražku původních prvků. Vznik kaple také předpokládá o něco později než kostela sv. Jakuba v Jakubu z roku 1165, za to připisuje jeho založení přímo králi, a to dokonce v jeho zábořském hradě, který ovšem nebyl nikdy nijak doložen.⁶³ Popírá také rozdělení věže kostela stropy na jednotlivá patra. Portál kostela datuje krátce před rok 1200 a považuje jej za dílo domácího umělce. Birnbaumův poukaz na byzantinizující charakter portálových motivů považoval za správný, avšak upozorňoval, že spíše než o přímý vliv Byzance by se mohlo jednat o odkaz na provensálsko-lombardskou oblast.⁶⁴

V roce 1931 vychází kniha *Dějepis výtvarného umění v Čechách, I (Středověk)*, kterou rediguje **Zdeněk Wirth**. Ten je také autorem hesla o zábořském kostele. Portál zde datuje do doby konce vlády krále Vladislava II., tedy do třetí čtvrtiny 12. stol. a spojuje jej se severoitalskými vzory, především s Pávií. Poprvé také poukazuje na podobnost výzdoby zábořského portálu a oken biskupského hradu v Olomouci [19].

Celkem třikrát přispěl k poznání vývoje kostela v Záboří nad Labem **Václav Mencl**. Poprvé tomu bylo v roce 1939, kdy pro *Ročenku Kruhu pro pěstování dějin umění* napsal stat' *Románská architektura v českých zemích*. Zde se domnívá, že zábořská kaple je replikou podobné stavby v Mohuči, která, soudě podle portálu, pocházela až ze třetí čtvrtiny 12. století. Detaily portálu přisuzuje vlašskému původu, provedení však kameníkům z Porýní.⁶⁵

⁶¹ BIRNBAUM (pozn. 59) 45

⁶² Ibidem

⁶³ SCHÜRER, Oskar: *Romanische Doppelkapellen*. Marburger Jahrbuch 5, 1915, 150

⁶⁴ Ibidem 150

⁶⁵ MENCL, Václav: *Románská architektura v českých zemích*, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění, 1939, 19

Podruhé **V. Mencl** přispívá článkem *Francouzská románská architektura na české půdě*, který byl otištěn v *Umění* 17 roku **1946**. Zde hovoří o kostele v Záboří nad Labem a kostele v Jakubu. V Záboří byla podle něj předsíň přistavěna kolem či krátce po roce 1200.⁶⁶ Portál, jemuž je vtisknuta příbuznost s výzdobou olomouckého paláce, má být dílem kameníka z Francie – pravděpodobně z Burgundska. Jako příklad uvádí portál v Avallonu z doby kolem roku 1180 [20].⁶⁷

Posledním **Menclovým** příspěvkem k problematice zábořského kostela je článek *Vývoj středověkého portálu v českých zemích* ve *Zprávách památkové péče* z roku **1960**, kde se v části o Záboří nad Labem soustředí především na jihoevropské a severské znaky na portálu. Analogie k němu opět nachází v Burgundsku a portál datuje kolem roku 1200.⁶⁸

Důležitým příspěvkem je článek z roku **1940** od **Josefa Vepřeka**, který nese název *Románský farní kostel v Záboří nad Labem*. Zde autor především publikuje nález učiněný během opravy kostela v letech 1933-35: ve špaletách oken na kruchtě byly pod omítkou odhaleny dva páry původních románských hlavic i s částmi válcových dříků, čímž byl potvrzen románský původ přístavku. Jednalo se tedy o předsíň otevřenou podle italských vzorů arkádami.⁶⁹ Vepřek se domnívá, že arkády mohly být i na bocích lodi.⁷⁰ Později byly pak arkády zazděny a jejich horní části použity jako okenní otvory. Stejně jako Mencl se přiklání k italským a francouzským vlivům na podobu portálu.⁷¹ Na stejný objev upozorňuje ještě v roce **1949** dvojice **Dobroslav Líbal** a **Jiří Mašín** v příspěvku *Odkrytá hlavice v předsíni románského kostela v Záboří nad Labem* ve 41. čísle *Volných směrů*.⁷²

Nejdůležitější a také nejproduktivnější osobností ve spojitosti se zábořským kostelem byla **Anežka Merhautová (Livorová)**. Poprvé se o Záboří zajímá v roce **1949** ve článku *Příspěvky k vlivu francouzské románské architektury na architekturu českou*, který vyšel v *Umění*. Zde odkazuje vznik kaple na vliv kaple Mohučské z roku 1136 [21] a datuje ji přibližně do konce 12. století. Předsíň s portálem vztahuje zhruba k roku 1200 a odkazuje na francouzské vzory – portál v Avallonu a v Trie-Château [22].⁷³

Roku **1953** píše **Merhautová** zásadní práci s názvem *Původní podoba předsíně kostela sv. Prokopa v Záboří n. L.*, kterou opět publikuje v *Umění*. Zde na základě nálezu

⁶⁶ MENCL, Václav: Francouzská románská architektura na české půdě, in: *Umění* 17, 1946, 207

⁶⁷ Ibidem 208

⁶⁸ MENCL, Václav: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, in: *Zprávy památkové péče* 20, 1960, 24

⁶⁹ VEPŘEK, Josef: Románský kostel v Záboří nad Labem, in: *Časopis turistů*, 1942, 126

⁷⁰ Ibidem 127

⁷¹ Ibidem 128

⁷² LÍBAL Dobroslav / MAŠÍN Jiří: Odkrytá hlavice v předsíni románského kostela v Záboří nad Labem, in: *Volné směry* XLI., 1949, 31

⁷³ MERHAUTOVÁ, Anežka: Příspěvky k vlivu francouzské románské architektury na architekturu českou, in: *Umění* 17, 1949, 296

sloupků v oknech předsíně a jejich následné interpretaci tvrdí, že portál stojí na původním místě v arkádové předsíni, která byla asi roku 1722 zazděna.⁷⁴ Dokazuje také, na základě spojitosti motivů zábořské výzdoby a výzdoby francouzské katedrální architektury, že předsíň vznikla někdy v průběhu druhé čtvrtiny 13. století, pravděpodobně do roku 1240. Nejblíže má k francouzské architektuře oblasti Burgundska a Poitou (kostel v Urcelu, Aisne).⁷⁵ Jako stavebníka Merhautová uvádí Držislava z Kojic, jemuž by snad mohli takto zralé kameníky zprostředkovat cisterciáci ze Sedlce, kterým pak Záboří odkázal.⁷⁶

Ve své knize *Raně středověká architektura v Čechách* (1971) popisuje **Merhautová** původní i současnou podobu kostela. Určuje všechny dochované románské detaily a navazuje na svůj dřívější článek. Dokládá, že patro kaple nebylo podle původního plánu nikdy dokončeno a věž byla dokončena s menším časovým odstupem ještě v raném středověku.⁷⁷ Kapli jako takovou datuje kolem poloviny nebo po polovině 12. století a uvádí k ní zahraniční i české analogie. Opravuje však svůj dřívější předpoklad a vznik předsíně posouvá do doby před nebo kolem roku 1200.⁷⁸

Roku 1972 publikuje dva zásadní články, tedy *Význam zábořské kaple* v časopise *Umění a Stavební historie zábořského kostela v Památkové péči*. Tyto dvě studie se obsahově prakticky shodují. Merhautová shrnuje poznatky o stavebním vývoji objektu a výsledky nového průzkumu kostela. Rekapituluje dosavadní literaturu o Záboří. Podrobně popisuje podobu patrové kaple a rozsah barokní přestavby po vypálení kostela Švédy v roce 1639. Autorka se domnívá, že přestavba byla dokončena nejpozději roku 1685, kdy měl být svěcen hlavní oltář sv. Prokopa.⁷⁹ Za pravděpodobného zakladatele kaple považuje velmože Miroslava, nikoli panovníka, jako např. Schürer. Předpokládá, že ještě Miroslav, popř. jeho syn ještě stihli připojit k patrové kapli nezaklenutou otevřenou předsíň. Zaklenutí této předsíně pak uvažuje právě až po zmíněné přestavbě.⁸⁰ Podoba dvou románsko-renesančních sloupů, na které měla klenba být svedena, tuto myšlenku podporuje. Kapli Merhautová datuje opět do poloviny 12. století a předsíň vystavěnou dle francouzských vzorů před rok 1200.⁸¹

Románské umění v Čechách a na Moravě z roku 1983, na kterém **Merhautová** spolupracovala s **Dušanem Třeštíkem**, je její poslední velkou prací, ve které se zabývá

⁷⁴ MERHAUTOVÁ, Anežka: Původní podoba předsíně kostela sv. Prokopa v Záboří n. Lab., in: *Umění* 1, 1953, 228

⁷⁵ Ibidem 230

⁷⁶ Ibidem 231

⁷⁷ MERHAUTOVÁ, Anežka: *Raně středověká architektura v Čechách*, 1971, 330

⁷⁸ Ibidem 331

⁷⁹ MERHAUTOVÁ Anežka: *Význam zábořského kostela*, in: *Umění* 20, 1972, 395

⁸⁰ Ibidem 398

⁸¹ Ibidem 399

problematikou zábořského kostela. Na str. 160 vyslovují autoři hypotézu, že se na výzdobě předsíně v Záboří podíleli členové olomoucké huti, pracující před tím pro francouzsky orientovaného biskupa. Datace kaple i osobnost stavebníka se již nemění, datace portálu je posunuta ještě do vlády krále Vladislava II.⁸²

Stavební historie kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem je po delší době v kostce představena ve sborníku *Deset století architektury. Architektura románská*, vytvořeném kolektivem autorů v roce **2001**. Kostel je zde stručně popsán jako kaple postavená po vzoru dvoupodlažních otonských kaplí v říši, kterou si nechal postavit v první polovině 12. století při svém dvorci velmož Miroslav, který také zanedlouho nechal přistavět francouzsky orientovanou arkádovou předsíň. Účast francouzsky školených kameníků mu měl údajně zajistit biskup Zdík.⁸³

Na tuto myšlenku ještě dále navazuje **Klára Benešovská** ve svém článku *Záboří a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků* pro časopis *Pro arte* z roku **2002**, ve kterém jednak rekapituluje dosavadní poznání o kostele a jednak předkládá rekonstrukci původní podoby kostela, provedenou v souvislosti se stavbou modelu pro výstavu *Deset století architektury* ve spolupráci s architektem Vladimírem Kosíkem [23]. Charakterizuje typ patrové kaple a uvádí analogie ze zahraničí. V otázce stavebníka se přiklání k velmoži Miroslavovi.⁸⁴ U portálu ale částečně zpochybňuje spojitost s olomouckou hutí a poukazuje při tom na severoitalské analogie.⁸⁵ Portál datuje už do doby kolem poloviny 12. století.⁸⁶ Zprostředkovatelem kameníků a vzorů tak mohl být jak biskup Jindřich Zdík, tak cisterciáci ze Sedlce.⁸⁷ Naopak ale stylizované atlanty, kteří vynášejí klenebné pasy v prostoru původní románské centrální kaple, Benešovská považuje až za pozůstatek barokních úprav ze 17. století.⁸⁸

Jednu z posledních radikálních myšlenek vztahujících se k zábořskému kostelu představila **Milada Radová-Štiková** v roce **2003** v článku *Portál v Záboří nad Labem*, který vyšel v *Průzkumech památek*. Zde se autorka soustředí pouze na předsíň. Upozorňuje na stavební úpravy kostela, kdy byly zřejmě vyměněny dva sloupy v presbytáři. Předkládá hypotézu, že portál byl do Záboří přemístěn z tehdy sekularizovaného kláštera v Opatovicích,

⁸² MERHAUTOVÁ / TŘEŠTÍK (pozn. 4) 176 - 196

⁸³ BENEŠOVSKÁ Klára (ed.): *Deset století architektury / Architektura románská*, 2001, 104

⁸⁴ BENEŠOVSKÁ, Klára: *Záboří a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků*, in: *Pro arte: sborník k počtě Ivo Hlobila*, 2002, 54

⁸⁵ Ibidem 57

⁸⁶ Ibidem 53

⁸⁷ Ibidem 60

⁸⁸ Ibidem 52

kde mohl vzniknout prací kameníků olomoucké hutě.⁸⁹ Nevylučuje ale ani možnost importu portálu z románského sedleckého kláštera. Autorka dále porovnává originál portálu s již zmíněným dolítkem z Národního muzea, který byl vytvořen v roce 1898.⁹⁰

U příležitosti velmi rozsáhlé rekonstrukce kostela, započaté v roce 2002, bylo vydáno v roce **2007** číslo časopisu *Průzkumy památek*, v němž se většina příspěvků týká právě Záboří nad Labem. **Petra Načeradská** v něm například publikovala svoji první kompletní archivní rešerši, na základě které byla částečně sestavena předcházející část vztahující se k historii kostela na základě pramenů. Rovněž byly publikovány výsledky různých průzkumů, ať již archeologických, technologických, restaurátorských apod. Stručnému souhrnu jejich závěrů se věnuji níže.

⁸⁹RADOVÁ-ŠTIKOVÁ Milada: Portál v Záboří nad Labem, in: *Průzkumy památek* X - I/2003, 49

⁹⁰ Ibidem 51

5. ZJIŠTĚNÍ PŘI NOVODOBÉ REKONSTRUKCI OBJEKTU

Celková rekonstrukce kostela započala v roce 2002. V první etapě oprav, v letech 2002 až 2005, byl restaurován unikátní románský portál v jeho průčelí. S touto opravou byl úzce svázán i technologický průzkum povrchů portálu a petrografický průzkum.⁹¹ O jejích závěrech budu stručně hovořit v následujících odstavcích.

5.1. Restaurování portálu

Jak jsem již uvedl, k restaurování portálu došlo hned v první etapě oprav kostela. Restaurátor Jan Bradna, pověřený vedením opravy, očistil povrch kamenných prvků od některých škodlivých pozdějších nánosů. Také odstranil některé možné příčiny dalších ohrožení, zejména zajistil statickou sanaci, a koordinoval průzkumné činnosti.⁹²

Některé části výzdoby byly při předchozích opravách zcela nově provedeny. Z malty s cementem zejména vnitřní pás palmet (kde byly původně výrazně plastické akanty), sousedící tordovaný kanelovaný prut (který je volně provedenou napodobeninou zakrytých zbytků původního prutu) a oba vnější pásy s palmetami a pletencem. Na ostatní části archivolt byl v průběhu restaurování zjištěn většinou vynikající stav zachování reliéfní výzdoby. Z konstrukčního hlediska stojí za pozornost, že segmenty prutů se většinou jen minimálně na hranách překrývají, nebo k sobě přiléhají pouze hranami. Rozhodně nelze mluvit o tom, že by se jednalo o jinak běžnou konstrukci navzájem se přečnělkově podporujících oblouků. Poněkud zjednodušeně lze říci, že se jedná spíše o obklad, i když z ostatních souvislostí plyne, že archivoly byly skládány na ramenáty a na jejich horní plochu byly položeny další záklenky z pískovcových kvádrů.⁹³

I přes zmíněný stav reliéfní výzdoby byl portál ale celkově ve velmi špatném stavu, což potvrdil i statický posudek, který konstatoval, že portál je ve stavu ohrožení vlastní existence.⁹⁴ Oprava tedy nakonec byla rozsáhlejší, než se původně čekalo. Ze zprávy restaurátora jasně vyplývají hlavní problémy při restaurování portálu – byla to konfrontace

⁹¹ ŽIŽKA Jan: O kostele sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 35

⁹² SOMMER Jan: Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa (hlavní poznatky z první etapy průzkumu kostela), in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 63

⁹³ Ibidem 65

⁹⁴ BRADNA Jan: Poznatky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 87

restaurátora s předchozími zásahy do památky, především z 19. století, jejíž vrstvy musely být odstraněny, a staticky havarijní stav portálu, především v oblasti soklů sloupků.

Rekonstrukci a statické zajištění portálu se podařilo dokončit v roce 2003, restaurátor během prací zajistil maximum všech vzorků a materiálů, které při restaurování sejmul nebo jinak našel. Tyto vzorky jsou stále uloženy na kůru kostela, kde kvůli nim bylo zřízeno menší lapidárium. Při rekonstrukci portálu byl rovněž rozebrán štít kostela, většinou vyzděný z klenebních cihel z rozebrané klenby lodi kostela – předsíně.⁹⁵ Všechny objevené a vyjmuté kameny jsou uloženy ve zvonici. Po dokončení těchto prací restaurátor vytvořil náčrt pokusu o sestavení proporcí portálu v jeho původním rozsahu, který je i součástí jeho odborného výstupu z roku 2007 [24].

Během restaurování portálu byly učiněny zajímavé nálezy v oblasti soklů sloupků v ostění portálu, konkrétně jejich reliéfní výzdoba. Bližší ikonografické určení námětů těchto reliéfů bylo vzhledem k míře poškození těchto fragmentů jen velmi obtížné, nicméně i přes to se restaurátor ve spolupráci s Ing. Sommerem pokusil alespoň o hrubé určení těchto výjevů.

Podle Sommera by se mělo na levé straně soklu středního sloupku jednat o zpodobení dvojice zvířat se společnou hlavou na hraně soklu, o nichž se domnívá, že by mohlo jít o dobytče nebo jiného čtyřnohého tvora.⁹⁶ Na pravém vnitřním soklu předpokládá Sommer opět dvojici zvířat se společnou hlavou na hraně, pravděpodobně ptáky či nějaký druh bestie s dlouhými pařáty.⁹⁷ Nejlépe zachovaným reliéfem se zdá reliéf na pravém středním soklu. Na čelní i boční ploše je možné rozeznat prakticky shodné útvary. Jde o poměrně jasně čitelnou vztyčenou polopostavu s rozepjatýma rukama, na něž z hlavy spadají hmotné rýhované copy. Tělo je ve spodní části viditelně rozdvojeno do dvojice ocasů, směřujících do stran a vzhůru. Dle těchto atributů lze tedy téměř s jistotou považovat tento výjev za zpodobení sirény [25].⁹⁸ Levý vnitřní sokl oproti tomu v důsledku silného poškození žádné přesvědčivé rysy, které by mohly vést k identifikaci původního námětu, nevykazuje.

Ing. Sommer po těchto zjištěních předpokládá, že zmíněná reliéfní výzdoba soklů portálu by měla představovat soubor přemožených d'ábelských mocností.⁹⁹ Charakter jeho zpracování pak nevylučuje románský původ těchto motivů, avšak vzhledem k tomu, že sokly s reliéfní výzdobou nevykazují známky sestavení již hotového díla na místě, ale naopak jeho

⁹⁵ BRADNA (pozn. 94) 101

⁹⁶ SOMMER (pozn. 92) 66

⁹⁷ Ibidem

⁹⁸ Ibidem 66-67

⁹⁹ Ibidem

vytesání do již hotového a sestaveného portálu, nelze vyloučit, že byla výzdoba přitesána v některé z mladších etap.¹⁰⁰

5.2. Petrologický průzkum

V létě roku 2002 provedl na základě požadavku restaurátora Zdeněk Štaffen orientační petrologický průzkum, který byl zaměřený na rozlišení litologických typů hornin použitých při výstavbě kostela sv. Prokopa. Pozornost průzkumu byla věnována jak obvodovému zdivu kostela, tak vlastnímu zkoumanému portálu.¹⁰¹

Z petrologického hlediska bylo možno rozlišit v použitém kameni dva základní druhy hornin. Převažující skupinu tvořily sedimentární horniny, tedy hlavně pískovce, prachovité a příbojové vápence.¹⁰² Odlišným druhem byly metamorfované horniny patrně kutnohorského krystalinika, které byly zastoupeny různými typy rul a amfibolitů. Ty jsou použity v obecné míře především ve zdivu mladších přístaveb k původní části kostela – v největším rozsahu na přístavbě sakristie na jeho východní straně.¹⁰³

Bylo zjištěno, že portál kostela je postaven převážně z opuk, jejichž vzorky byly odebrány jak z vnitřní části kostela, tak z exponovaného povrchu.¹⁰⁴ Na základě charakteristických rysů materiálu (barva, hmotnost, pevnost, lom aj.) Zdeněk Štaffen usoudil, že se patrně jedná o tzv. zlaté opuky z pražského regionu, či horniny jim blízké.¹⁰⁵ Pro import těchto hornin svědčí také fakt, že v blízkosti stavby se nenalézají žádné lomy, v nichž by byl téžen identický litologický materiál.¹⁰⁶

5.3. Technologický průzkum

Technologický, neboli přírodovědný průzkum, byl v rámci komplexního průzkumu portálu zábořského kostela proveden v letech 2002 – 2003 manželi Bayerovými. Ten zahrnoval kromě zmíněného petrologického průzkumu, který samostatně převzal RNDr. Štaffen, také určení některých základních vlastností použitých hornin, určení obsahu

¹⁰⁰ SOMMER (pozn. 92) 66-67

¹⁰¹ ŠTAFFEN Zdeněk: Petrologický průzkum portálu v jižním průčelí lodi kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 103

¹⁰² Ibidem 103

¹⁰³ Ibidem

¹⁰⁴ Ibidem 111

¹⁰⁵ Ibidem

¹⁰⁶ Ibidem

vodorozpustných solí, určení hlavních příčin degradace kamene, analýzu nečistot na povrchu a průzkum zbytků povrchových úprav.¹⁰⁷

Ve výsledcích tohoto průzkumu byly uvedeny především příčiny rozkladu použitých kamenů, kterými se ukázaly být vznikající soli na povrchu hornin, které se vlivem proměnlivé vlhkosti rozpínají, a tím přispívají k drolení kamene.¹⁰⁸ Zajímavý byl také nález několika vrstev vápenných nátěrů na portálu, z nichž jeden, konkrétně ve 2 zkoumané vrstvě, měl jasně sytě okrovou barvu. U tohoto nejstaršího hnědookrového nátěru nelze vyloučit, že sloužil jako původní povrchová úprava kamene a že portál tedy byl dříve prezentován v monochromní okrové barevnosti.¹⁰⁹

5.4. Archeologický průzkum

Zatím poslední archeologický průzkum kostela provedl také souvislosti s jeho rekonstrukcí Filip Velímský v roce 2004. Jednalo se o realizaci statických sondáží, které měly za úkol prověřit stav základového zdiva kostela.¹¹⁰ Provedeno bylo celkem sedm sond při obvodových stěnách kostela v exteriéru i interiéru [26]. Pro mé bádání byl nejvýznamnější objev sondy S I/04, provedené v jižním rohu lodi kostela. V hloubce zhruba 25 cm pod povrchem byla objevena dolní část skeletu dospělého jedince uložená podél kamenných základových bloků přibližně v ose severozápad – jihovýchod v poloze na zádech [27].¹¹¹ Horní část skeletu zabíhala pod severozápadní profil sondy a nemohla tak být blíže zkoumána.¹¹² U kostry nebyla nalezena žádná výbava či jiné indicie, které by mohli více přiblížit datum pohřbu. Na úrovni skeletu se pouze našly dva drobné fragmenty opracovaného kamene, prokazatelně románské.¹¹³ K datování hrobu ovšem z tohoto nálezu vyvodit nelze, neboť ve stejné vrstvě byly nalezeny i fragmenty vrcholně středověké keramiky, zlomků železa apod.¹¹⁴

V případě dále odhalovaných základů stavby nejen v sondě č. I/04 bylo zjištěno výrazné vysazení základových kamenů směrem dovnitř předsíně, čímž nedochází ke kopírování průběhu nadzemních částí zdiva. Tento postup přitom neodpovídá založení

¹⁰⁷ BAYER Karol / BAYEROVÁ Tatjana: Technologický průzkum vstupního portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 113

¹⁰⁸ Ibidem 114

¹⁰⁹ Ibidem

¹¹⁰ VELÍMSKÝ Filip: Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 80

¹¹¹ Ibidem 81

¹¹² Ibidem

¹¹³ Ibidem

¹¹⁴ Ibidem

prokazatelně románských základů v centrální části stavby, které byly rovněž sondážně zkoumány.¹¹⁵

Archeolog na základě těchto objevů shrnuje, že pohřbívání v předsíni (lodi) kostela lze doložit přibližně pro období 13. – 16. století, s největší intenzitou pohřbů pravděpodobně na přelomu 13. a 14. století a v průběhu století patnáctého.¹¹⁶ Velímský se dále domnívá, že takto intenzivní pohřební činnost nemohla probíhat uvnitř fungující církevní stavby, což podle něj odporuje dobové praxi, která umožňovala pohřbívání uvnitř kostela jen ve výjimečných případech.¹¹⁷ Dále konstatuje, že stopy po intenzivních pohřbech byly nalezeny i v blízkosti vnějšího obvodu kostela, kde byly podobné nálezy předem očekávány.¹¹⁸

5.5. Rekonstrukce ostatních částí kostela

Po dokončení restaurátorských prací byly zahájeny práce na ostatních částech objektu kostela. Důkladnou opravou prošla především románská věž kostela, která byla rovněž ve velmi dezolátním stavu. Zde došlo ke kompletní výměně jejího zastřešení, tedy nové trámové konstrukce i její krytiny. Průzkum věže kostela provedl Karel Kibic ml. Po odkrytí omítek na hrubé zdivo byl učiněn objev původních zazděných okenních otvorů po sdružených románských oknech. Tyto stopy byly nejlépe čitelné na severní stěně věže [28], kde bylo odhaleno souvislé kvádrové zdivo s dodatečně dozděným zdivem lomovým v místě původních oken.¹¹⁹ Karel Kibic také opět upozorňuje na opěrné oblouky pilířů v horním patře kostela, které byly zavázány do původně značně vyšší obvodové zdi a které po jejím snížení (zřejmě v době barokní přestavby) pozbyly svojí statickou funkci.¹²⁰ Nad záklenkem arkád patra věže Kibic také upozorňuje na zřetelný otisk starší střechy lodi, jež měla o něco mírnější sklon [29].¹²¹ Na základě těchto nálezů Karel Kibic usuzuje, že nižší střecha a opěráky pocházejí z jiné stavební etapy a vzhledem ke klasicistnímu charakteru krovu kostela datuje nižší střechu i opěráky do období okolo roku 1700.¹²² S touto raně barokní přestavbou uvažuje také snížení původních obvodových zdí patra do výšky zhruba 3 metrů a uvádí

¹¹⁵ VELÍMSKÝ (pozn. 110) 81-85

¹¹⁶ Ibidem 85

¹¹⁷ Ibidem

¹¹⁸ Ibidem

¹¹⁹ KIBIC Karel ml.: Průzkum věže kostela v Záboří nad Labem při opravě, in: Průzkumy památek XIV – I/2007, 75

¹²⁰ Ibidem 76

¹²¹ Ibidem

¹²² Ibidem

představu původních nízkých pultových střech přisazených pod spodní trojice sdružených oken věže, přičemž by výška zdiva patra za těchto okolností dosahovala cca 5 metrů.¹²³

V souvislosti s opravou věže bylo provedeno i kompletně nové pokrytí stavby novou střešní krytinou. Zásadní opravou prošlo také zdivo na severní straně presbytáře, které bylo na základě předchozích uvedených průzkumů očištěno a místy vyměněno.

Zatím poslední provedenou opravou byla v loňském roce dokončená oprava fasády kostela, včetně jeho průčelí a štítu, která barevně objekt sjednotila [30]. Na opravu bohužel stále čeká interiér kostela, který také v mnoha směrech vykazuje havarijní stav.

¹²³ KIBIC (pozn. 119) 77

6. ZÁVĚR

V předcházejících kapitolách jsem nastínil všechny zásadní události spojené s vývojem kostela a také všechnu dosud publikovanou literaturu, která se nějakým způsobem snaží složitou problematiku kostela v Záboří nad Labem postihnout. Už jen po pouhém přečtení chronologicky seřazené literatury si nemůžeme nepovšimnout značných nesrovnalostí a rozporů mezi hypotézami jednotlivých autorů, někdy i dokonce autora jediného. Na základě faktů, které se podařilo v posledních letech shromáždit, už jsme ale schopni na většinu těchto tezí reagovat a zhodnotit jejich pravděpodobnost.

Myšlenky J. E. Wocela, jakkoli se můžou zdát vzdálené, mají několik možných pravdivých základů. Předně měl Wocel ještě to štěstí, vycházíme-li z jeho půdorysů otisknutých u rozebíraných statí, že zastihl na místě pozůstatky původní apsidy, kterou velmi záhy pohltila nová sakristie. Díky tomu dnes můžeme v podstatě neomylně určit pozici prvotního kněžiště centrální kaple. Wocel ovšem v tomto schématu popisuje umístění portálu mezi pilíři na západní straně.¹²⁴ Vchod ze západu je sice nejčastější u většiny sakrálních staveb, je ale třeba si uvědomit, že kostel sv. Prokopa není orientovaný. Jeho presbytář je v současnosti orientován na sever a vstupní průčelí na jih. Tento fakt působí v odborné literatuře mnoho problémů při určování původního místa jednotlivých prvků, portál nevyjímaje. Jeho umístění při vstupu do kaple je sice logické, ale měl-li by být umístěn mezi pilíři oddělujícími od sebe dnešní presbytář a příčnou loď, což je vzhledem ke stavu ostatních zdí kostela jediná přípustná možnost, musel by být portál umístěn na straně jižní, nikoli západní. Koncept románských kostelíků s východní apsidou a jižním vstupem (případně ještě západní věží) není nijak ojedinělý. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést nedaleký kostel sv. Jakuba v Jakubu [31].

Wocel nicméně dále rozvádí myšlenky možných inspiračních zdrojů a oblastí, odkud by mohl do Záboří přijít tento vysoce kvalitní sochařský styl.¹²⁵ Již tradičně, počínaje právě Wocelem, je zábořská skulptura spojována s uměním francouzským, převážně burgundským, případně uměním severoitalským. Velké množství možností nám nabízí později např. Mencl. Pro srovnání jsem se rozhodl opatřit obrazovou přílohu práce i o tyto možné předlohy. Při širším zkoumání věci je však nutné uvědomit si jeden fakt, na který je třeba upozornit. Je nepochybné, že jednotlivé osobité styly se Evropou šířily a předávaly se od umělce k umělci. Základní tvaroslovné a dekorativní prvky románského slohu, jakožto

¹²⁴ WOCEL 1857 (pozn. 45) 118

¹²⁵ Ibidem 117

v evropském měřítku slohu globálního, můžeme objevit takřka v libovolném koutu kontinentu – od Ruska, přes Polsko, Čechy, Německo, Francii, až po Portugalsko. Je tomu tak proto, že románský sloh vychází svými principy a svojí estetikou z umění římského, potažmo antického, které tvoří společné evropské kulturní dědictví, a to i přes to, že Římská říše se zdaleka nerozkládala na celém evropském kontinentu. Stejně motivy tak ale můžeme najít ve stejný čas na tisíce kilometrů od sebe vzdálených místech. Základní dekorativní prvky, jako zubořez, pletenec, obloučkový vlys, akant atp. nacházíme všude v Evropě v takřka totožné formě, a je proto dobré se zamyslet, zda ten či onen motiv je skutečně nutno hledat v nějakém významném kulturním centru, či zda se nemůže jednat o prostou dobově všeobecně akceptovanou estetiku. Úroveň výtvarného pojetí portálu v Záboří nad Labem je, mimořádně vysoká. Je tedy na první pohled jasné, že se nejedná o dílo žádného lidového umělce, ale o poučeného a zkušeného kameníka-sochaře. Sledování jistých vazeb na umění Francie či Itálie je možné, nicméně příklad podobně sochařsky řešených soudobých portálů mimo západní a jihozápadní Evropu můžeme uvést např. katedrálu sv. Dimitrije ve Vladimíru v Rusku [32]¹²⁶ nebo kostel benediktinského opatství ve Wroclawi-Olbin v Polsku [33].¹²⁷ Nelze tedy vyloučit jak vzájemné ovlivňování těchto lokalit, tak možnost, že tamní umělci dospěli na základě shodných (antických) východisek ke stejnému nebo podobnému tvůrčímu výsledku.

Při detailním průzkumu jednotlivých částí výzdoby zábořského portálu je nicméně možné nalézt prvky, které jsou v jistých lokalitách typičtější než v jiných. Jde především o dvě skupiny dekorativních prvků archivolt portálu – skupinu vegetativních a k antice se odkazujících ornamentů, jejichž takřka shodné předobrazy můžeme najít v oblasti Burgundska; a skupinu antropomorfních a zoomorfních prvků, ke kterým lze nalézt některé protějšky v oblasti severní Itálie.

V případě první skupiny prvků ornamentálních se mi podařilo nalézt velmi dobrý předobraz ornamentu zábořského portálu, konkrétně jeho osmé archivoly, na abakách hlavic v kostele Saint-Pons v Baugy [34] a v opatství Anzy-le-Duc [35]. Je pravdou, že tento antikizující motiv se vyskytuje i mimo Burgundsko (např. je možné ho nalézt v umělecké výzdobě kostela St. Michele Maggiore v Pávii [36] nebo kostela Saint Martín ve španělské Frómistě [37]), nicméně pro oblast Burgundska a památky v blízkosti opatství v Cluny je tento motiv mnohem čtenější a jeho výskyt jak ve střední Evropě, tak např. na Pyrenejském poloostrově, jen pomáhá demonstrovat onen všemi směry se šířící estetický fenomén.

¹²⁶ VAGNER Georgii Karlovich: Skulptura drevnej Rusi, Moskva 1969, 352-355

¹²⁷ ŚWIECHOWSKI Zygmunt: Sztuka romańska w Polsce, Warszawa 1982, 52, 149, 263

Jak již bylo řečeno, k severoitalské umělecké produkci odkazují především motivy figurální. V této souvislosti bych rád upozornil na dva úseky výzdoby zábořského portálu. Zaprvé na archivoly se smíšenou antropomorfní a zoomorfní výzdobou, která svým pojetím a řemeslným zpracováním může odkazovat právě do zmíněné severoitalské oblasti, z níž můžeme jako reprezentativní příklad uvést opět kostel St. Michele Maggiore v Pávii. Zadruhé jde o motivy na soklech ostění portálu, jejichž objevení jsem nastínil výše v kapitole o restaurování portálu. Na Pávijském kostele St. Michele se mi podařilo nalézt ikonograficky shodný motiv sirény, který by teoreticky mohl sloužit jako původní předobraz právě zábořskému zpodobení. Jedná se rovněž o vztyčenou polopostavu s dlouhými vlasy, jejíž spodní část se rozdvíjí do dvojice ocasů, které siréna drží v rukou [38].

Hojnost těchto motivů ve výše zmíněných oblastech lze vysvětlit všeobecným obratem k dědictví římského umění, související s událostmi jakými byla např. církevní reforma papeže Řehoře VII., jež ovlivnila i velkolepou přestavbu kláštera v Cluny. V návaznosti na vzor slavného Konstantinova Říma tehdejší umělecká produkce záměrně přejala prvky pozdně antického slohu. Ke stejným zdrojům se současně upínaly i stavby císařské, zejména dóm ve Špýru, představovaný Jindřichem IV. v letech 1080 – 1106. Souhrnně toto období protkané odkazem na pozdně antické tvarosloví, využívané jak církevní, tak světskou mocí, nazýváme „renesance 12. století“.¹²⁸

Jistou spojitost uměleckého programu zábořského portálu sleduji i na našem území, konkrétně na severním románském portálu někdejší baziliky premonstrátek v Doksanech [39], jemuž bývá tradičně autory přisuzován italský vzor.¹²⁹ Jak jsem již výše konstatoval, neshledávám mísení vlivů z několika tvůrčích evropských center ničím neobvyklým, natož pak nemožným. Určitou uměleckou spojitost doksanského okruhu se Zábořím může také naznačovat dvojice masek – původně atlantů, nyní zazděných v obvodové zdi presbytáře kostela sv. Gotharda v Brozanech [40]¹³⁰, které téměř přesně odpovídají atlantům z interiéru kaple zábořské a které ve své stati Klára Benešovská považuje až za projev 17. století.¹³¹

Dalším rozporuplným momentem je sama předsíň, nynější loď, v níž je portál zasazen a na jejíž vznik a původ se rovněž názory odborníků rozcházejí. Josef Braniš, ačkoli správně dokázal určit funkci druhého patra kaple a posunul tak významným směrem vnímání kostela v Záboří, nesprávně datoval tuto předsíň kostela, kterou považoval jen o něco více než

¹²⁸ BENEŠOVSKÁ 2002 (pozn. 84) 58

¹²⁹ např. MERHAUTOVÁ / TŘEŠTÍK (pozn. 4), 174

¹³⁰ Kostel dříve patřil doksanským proboštům.

¹³¹ Za tento objev a fotografie děkuji Petru Mackovi.

sto let starou.¹³² Dnes na základě odhalených sloupků v ostění oken a také patky sloupu v boční stěně lodi usuzujeme, že se s největší pravděpodobností jednalo o otevřenou arkádovou románskou předsíň. Druhotné použití materiálu na zaklenutí okenních otvorů by sice bylo do jisté míry pochopitelné, zazdění druhotně použitých fragmentů románských sloupů do plné zdi již ale logiku postrádá. Existence původní románské předsíně před patrovou kaplí kostela se tady jeví jako téměř jistá. Braniš ovšem zajímavě a velmi suveréně ve svých textech tvrdí, jak byl portál z původní kaple do nově obezděné (v jeho případě nově přistavené) lodi umístěn.¹³³ Toto tvrzení může mít dva důvody. Zaprvé fakt, že Braniš se skutečně domníval, že loď byla přistavena až v 18. století a tedy jiná logická pozice portálu, než při samém vstupu do kaple nepřipadala v úvahu (počítáme-li s tím, že portál byl na místě od začátku), a za druhé mohl Braniš buď vidět na místě nějaké zřetelné stopy po vložení portálu do zdi předsíně, nebo mohl mít k dispozici nějaké písemné, popřípadě ještě i ústní svědectví o tom, že k tomuto transferu došlo, a toto svědectví pouze nijak nezmínil. Protože se v současné době ustálilo datum vzniku lodi, tzn. obestavení původní předsíně, na rok 1722, je docela možné, že pokud by k transferu portálu skutečně došlo, mohl by mít Braniš k dispozici nějaký pramen, který by to potvrzoval.

Grueberovu stat', vzhledem k její blízkosti s bádáním Braniše není třeba komentovat s jedinou výjimkou – Grueber vyslovil hypotézu, že kostel mohl být vystavěn současně s kostelem sv. Jakuba v Jakubu a být určen pro ostatky sv. Prokopa. My z kapitoly týkající se stavební historie ale víme, že ke svatoprokopskému svěcení chrámu došlo až v roce 1685, do té doby byl kostel svěcení mariánského a žádné zvláštní pojítka se sv. Prokopem nepožíval.

F. J. Lehner správně rekonstruoval věž kostela se dvěma etážemi sdružených oken. Při průzkumu věže publikovaného v roce 2007 přítomnost druhé řady oken jasně vyplývá.¹³⁴

V případě V. Birnbauma už víme, že jeho závěry ohledně otvorů ve věži kostela byly chybné. Zajímavá je ale myšlenka panského sídla přiléhajícího ke kostelu a spojeného s ním visutým ochozem či prampouchem. Existence tohoto sídla nebyla nikdy prokázána, ale ani vyvrácena. Podle umístění zazděného vchodu v patře kaple by se měl dvorec nacházet přibližně v prostoru dnešní zvonice, případně kus za ní směrem na sever. Do dnešního dne v těchto místech bohužel nedošlo k žádnému archeologickému výzkumu. Ten je potřeba iniciovat. V případě, že by se našel byť jen malý fragment původního hypotetického dvorce, byla by teorie o panské kapli a o významném zadavateli (Miroslav?) v podstatě potvrzena.

¹³² BRANIŠ 1892 (pozn. 53) 41

¹³³ Ibidem

¹³⁴ KIBIC (pozn. 119) 74-77

Ačkoli zatím žádný hmatatelný důkaz v rukou nemáme, po všech zjištěních, které jsem na místě i v literatuře učinil, se přikláním k existenci panského sídla v blízkosti kaple.

Pozice Anežky Merhautové se zdála být dlouho neotřesitelná. Její názor, že portál byl od začátku součástí otevřené románské předsíně, byl dlouhou dobu uznáván a ze strany Merhautové velmi dobře argumentován. Při poslední rekonstrukci se ale podařilo portál odhalit z vnitřní strany a způsob jeho vsazení, struktura kamene, proporce vůči zbytku stěny, jeho tloušťka atd. nekorespondují s celkem, do kterého je zasazen. To dalo prostor např. Miladě Radové-Štikové a její hypotéze o dovezení portálu z jiné sakrální památky. Po prozkoumání místa a výše zmiňované literatury jsem ale dospěl k názoru, že portál skutečně přemístěn byl a na svém původním místě není, ale nepřesouval se desítky kilometrů za vřavy husitských konfliktů, jak míní Radová-Štiková, ale o několik metrů – z původní centrální kaple pravděpodobně kolem již několikrát zmíněného roku 1722, kdy se předsíň obezdívala a stala se lodí. Tuto myšlenku připouští ve svém článku již dříve zmiňovaný Ing. Jan Žižka, který se podílel na průzkumech kostela v průběhu jeho poslední rekonstrukce.¹³⁵

Porovnáme-li zahraniční příklady kostelů s otevřenou arkádovou předsíní, příkladně v blízkém německém Maulbronnu [41], ale i na mnoha dalších místech, zjistíme, že skulpturně zdobený portál se nachází uvnitř předsíně při vstupu do sakrálního prostoru. Protože realizace takovéto výzdoby byla vždy velmi nákladná a velmi pracná a zdlouhavá, plnila tato otevřená předsíň, kromě jiného, i úlohu ochranného štítu sochařského díla před působením živlů – deště, větru, popř. sněhu atp. Z tohoto důvodu byla sochařská výzdoba umisťována pokud možno pod nějaké zastřešení. Mnoho stejně či podobně řešených předsíní můžeme najít především v již zmiňovaném Burgundsku a ve Francii obecně, a to i přes to, že se z tohoto původně hojně zastoupeného architektonického typu zachoval pouhý zlomek. Za konkrétní zmínku v tomto případě stojí minimálně předsíň kostela Notre-Dame v Urcelu [42], kostela Saint-Pierre v Escolives-Sainte-Camille [43] nebo kostela Notre-Dame-et-Saint-Nicaise v Cauroy-lès-Hermonville [44].¹³⁶ Podobný funkční typ předsíně můžeme dokonce vysledovat až ve Španělsku. Jako příklad je možno uvést Iglesia de San Julián y Santa Basilisa v Rebolledo de la Torre [45], který má ovšem plasticky zdobený jak vstupní portál do kostela, tak i do otevřené předsíně.

¹³⁵ ŽIŽKA (pozn. 91) 41

¹³⁶ Předsíně jsou popsány především v: AUBERT Marcel: Cathédrales et abbatales romanes de France, Paris 1965; DURLIAT Marcel: L'art roman, Paris 1982; SAPIN Christian: Bourgogne romane, Dijon 2007, LOBRICHON Guy: Bourgogne romane, Lyon 2013 aj.

V Itálii se můžeme setkat spíše s před portál představenými stříškami či baldachýny, často rovněž umělecky pojednávanými, jež ale také primárně sloužily jako ochrana cennější výzdoby vstupního portálu před vnějšími vlivy. Příkladem v tomto případě může být např. katedrální portál ve Veroně [14].

Takovýto ochranný prvek sochařské výzdoby můžeme nalézt i na našem území. Fragmenty podobné zastřešující konstrukce před portálem je možno stále ještě vidět třeba v Předklášteří u Tišnova [46]. Z toho plyne, že původní Wocelův náskres kaple se vstupním portálem na jihu se jeví jako správný. Koncepce arkádové předsíně podle Anežky Merhautové též, pokud si v jejím čele představíme místo portálu další otevřený arkádový oblouk. Na první pohled viditelná shoda již z půdorysu je v rozpětí pilířů oddělujících prostor bývalé kaple od nynější lodi a rozpětí portálu vč. třetích nedochovaných sloupků, které podle stavu archivolt na portále jednoznačně byly. Při bližším pohledu na půdorys původní kaple je možné odvodit pravděpodobný postup při přemísťování portálu a zároveň důvod zániku jeho krajních sloupků a možná i tympanonu. Domnívám se totiž, že možnosti vyjímání portálu úzce souvisely se statikou celého obvodového zdiva kostela, resp. jeho kleneb. Při odjímání portálu od stěny bylo nutné obětovat krajní sloupky portálu, a to proto, že část zdiva, do kterého byla krajní část portálu vetknuta, zároveň vynášela pole křížové klenby kaple. Aby nedošlo k porušení či dokonce možnému zřícení kleneb, bylo nutné tuto část zdiva (jejíž součástí byla i část portálu) nenarušovat a nechat na místě. Portál byl tedy proto pravděpodobně osekán a vyjmut v šíři, která umožňovala jeho bezpečné vyjmutí ze stěny. Krajní sloupky pak zřejmě zanikly během následné adaptace interiéru kostela a jeho prostorovém sjednocení s nově vzniklou lodí. Při přenášení portálu bylo patrně nutné obětovat také tympanon, přistoupíme-li na myšlenku, že byl původně součástí portálu, neboť jeho zachování by značně zkomplikovalo již tak zřejmě velmi náročný transfer.

Zjištění, které má šanci podřývat moji teorii o skutečně románském původu předsíně, je objev kosterních pozůstatků v jednom z jejích rohů, zmíněný výše při shrnutí průzkumů provedených v rámci poslední rekonstrukce objektu. Podle názoru archeologa Filipa Velímského je vrcholně středověké pohřbívání uvnitř sakrálního prostoru v podstatě vyloučeno, a tím pádem je možnost přítomnosti předsíně na místě již v době raně středověké značně zpochybněna. S tímto tvrzením ovšem nemohu souhlasit, a to ze dvou důvodů.

Zaprvé nesdílím názor, že pohřbívání uvnitř fungující církevní stavby zcela odporuje dobové praxi. Jako příklad lze uvést farní kostel sv. Jakuba v Jihlavě [47], jehož podlaha uvnitř lodi je celá hustě pokryta středověkými a dokonce i raně novověkými

náhrobníky.¹³⁷ Z toho plyne, že i v době vrcholného středověku a raného novověku bylo pohřbívání uvnitř sakrálního prostoru možné.

Zadruhé, původní otevřená arkádová předsíň, kterou na základě výše popsaných analogií na místě předpokládám, nebyla ještě funkčním liturgickým prostorem. Jednalo se pouze o krytou nástupní prostor, která chránila před povětrnostními vlivy sochařskou výzdobu a i případné poutníky. Samotný liturgický prostor začínal až za portálem, tedy až za zdí centrální kaple. Přistoupil-li bych tedy na názor kolegy Velímského, že pohřbívání uvnitř sakrálního prostoru si s dobovým zařazením nálezů odporuje, je možné argumentovat tím, že předsíň, ve které byl nález kosterních pozůstatků učiněn, není ještě sakrálním prostorem, a nějaký významný člen místní komunity tak mohl být pohřben v bezprostřední blízkosti sakrálního prostoru, ovšem stále za jeho zdmi.

Význam zábořského kostela a především jeho sochařské výzdoby je možno demonstrovat jeho pravděpodobným vlivem na mladší raně středověké realizace na našem území, jejichž prostřednictvím se zároveň potvrzuje i skutečně románský původ tohoto díla. Příkladem vlivu uměleckého programu zábořské kaple, konkrétně jejího portálu, může být románský portál kostela sv. Václava v Hrusicích z počátku 13. století [48], jehož kompozice do značné míry zřejmě ze Záboří vychází. Tuto domněnku jsem poprvé prezentoval ve své krátké práci o zábořském kostele v roce 2011 poté, co jsem Hrusice osobně navštívil. Její pravděpodobnost mi potvrdil v roce 2014 i Ing. Petr Macek PhD., který dospěl v případě tohoto inspiračního vztahu k velmi podobnému závěru.

Hrusický portál, ač již velmi rustikalizovaný, přejímá koncept portálu zábořského především strukturou archivolt. Jde v podstatě o jakousi geometrizaci zábořských vegetativních motivů. Zaměříme-li se na jednotlivé prvky portálu a jejich pořadí, můžeme rozeznat přesnou předlohu ze Záboří. Silně stylizované hlavice působí dojmem vějířů listů, stejně jako je tomu na vířivých hlavicích zábořských. Průběžná římsa nad hlavicemi s motivem diamantování, jež je zároveň stejná jako první archivolta portálu, geometrizuje patrně zábořské akantové a bodlákové listy, které jsou stejně jako v Hrusicích umístěny ve čtvercových rámcích a tvoří rovněž jak průběžnou římsu nad hlavicemi sloupů, tak výzdobu archivolt portálu. Třetí archivolta hrusického portálu představuje řadu do prostoru vystupujících pyramid. V tomto případě by mohlo jít o geometrizaci původních, rovněž do prostoru vystupujících akantů na taktéž třetí archivoltě portálu v Záboří, jejichž fragment se dodnes zachoval v její pravé části. Taktéž motiv tordovaného prutu je možno nalézt na obou portálech. Nejzřetelnější nápodobou zábořských předloh je pak nepochybně pás stylizovaných

¹³⁷ Za tento postřeh děkuji Petru Mackovi.

prasátek, jehož předobraz je na portálu v Zábोří naprosto zjevný a na který upozornila už A. Merhautová ve svém katalogu raně středověkých staveb.¹³⁸

Vzhledem k tomu, že na portálu v Hrusicích se na rozdíl od Zábоří dochoval tympanon, nabízí se myšlenka, zda i tento by aspoň částečně nemohl odpovídat své zábořské předloze. Pokud kostel v Zábоří nad Labem skutečně původně tympanon měl, a já se domnívám, že ano, mj. z důvodu na místě stále dochované akantové římsy nad hlavicemi sloupů, která má tendenci z obou stran pokračovat směrem k ose portálu, tato možnost by byla logická. Ikonografický program tympanonu v Hrusicích nicméně odpovídá jeho zasvěcení. Na reliéfu jsou zpodobněny dvě mužské postavy, každá po jedné straně centrálního latinského kříže, jenž je zaražen do těla draka [49]. Postavy s největší pravděpodobností zobrazují sv. Václava a sv. Vojtěcha, jemuž byl kostel původně zasvěcen. Společně tak představují světce, kteří mají hlavní zásluhu na potlačení pohanství u nás, které je zde personifikováno právě ve formě draka. Zobrazení sv. Vojtěcha na tympanonu má také patrně za úkol připomínat původního patrona tohoto kostela.¹³⁹ Z tohoto důvodu je jasné, že zvolený námět pro výzdobu tympanonu v Hrusicích vznikl patrně přímo na místě pro daný kostel, a ze zábořské mariánské předlohy tak nemusel vůbec vycházet. I přes to, že použití zmíněných světců na hrusickém portálu souviselo s jeho, oproti zábořskému kostelu rozdílným, zasvěcením, nelze vyloučit, že i tak si s sebou přineslo nějaký odkaz na Zábоří, ať už mohlo jít o spojitost výrazovou, kompoziční či jinou. Tato myšlenka je ale vzhledem k současnému nízkému stupni poznání a nulovému zachování tympanonu v Zábоří bohužel zcela neprůkazná.

V letošním roce jsem se na základě všech výše popsaných zjištění rozhodl přistoupit ve spolupráci s Ing. arch. Naděždou Vaníčkovou, akad. arch. k prostorové rekonstrukci kostela sv. Prokopa v Zábоří nad Labem. Na základě této spolupráce vznikl pohyblivý model kostela, který má zobrazovat přibližnou podobu kostela v době krátce po jeho vzniku. Na tomto modelu reflektuji různá zjištění jak vlastní, tak mých kolegů. Především jde o odhalení zazděných okenních otvorů ve věži, hypotézu přesunu portálu na základě statických možností zdiva z původní centrální části do druhotně obezděné otevřené předsíně, rekonstrukci podoby apsidy podle zákresu J. E. Wocela, rekonstrukce podoby původního zastřešení objektu na základě výše zmíněných, především francouzských analogií a pravděpodobné komunikační propojení prostoru původní centrální kaple a domnělého

¹³⁸ MERHAUTOVÁ 1971 (pozn. 77) 128

¹³⁹ Ibidem

panského sídla v sousedství kostela. Fotografie trojrozměrného modelu a nákresů variant původní koncepce objektu jsou součástí obrazové přílohy této práce [50] [51] [52] [53] [54].

Závěrem bych rád dodal, že všechny mnou výše nastíněné hypotézy a představy o velmi složitém stavebním vývoji zábořského kostela, včetně zmíněné rekonstrukce jeho původního stavu, vycházejí především ze závěrů mých předchůdců, badatelů, kteří se této tématice věnovali. Na základě jejich vlastních tezí a jejich následné konfrontaci s nejnovějšími výsledky průzkumů jsem byl schopen alespoň částečně na některé z dříve položených otázek odpovědět. V žádném případě ale není možné tyto mé závěry považovat za konečné. Nedostatek především písemných pramenů z doby vzniku kostela a navzájem si často odporující nálezy přímo v kostele činí celou problematiku původu a stavební historie památky stále otevřenou. Je sice už nepravděpodobné, že by se podařilo nalézt nějaký neotřesitelný pramen či doklad, který by některou z dříve vyslovených teorií jednoznačně potvrdil, je ale i tak nutné dále pokračovat v průzkumu této nepochybně značně pozoruhodné architektury. Jak jsem již nastínil, na generální a zjevně i velmi nákladnou opravu stále čeká interiér kostela. Při této opravě nejsou vyloučena další zásadní zjištění, která nejen mé vlastní bádání mohou posunout o významný krok dále.

7. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- AUBERT Marcel: Cathédrales et abbatales romanes de France, Paris 1965
- BAYER Karol / BAYEROVÁ Tatjana: Technologický průzkum vstupního portálu kostela sv. Prokopa v Záběhí nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- BENESCH František Xaver: Steinmetzzeichen und Marken an alten Baudenkmalen Böhmens gesammelt, in: Mittheilungen der K.K. Central –Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 2, Wien 1857
- BENEŠOVSKÁ Klára (ed.): Deset století architektury / Architektura románská, Praha 2001
- BENEŠOVSKÁ Klára: Záběhí a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků, in: Pro arte: sborník k poctě Ivo Hlobila, Praha 2002
- BIRNBAUM Vojtěch: Kostel sv. Prokopa v Záběhí, in: Umělecké poklady Čech, II, Praha 1915
- BRADNA Jan: Poznatky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záběhí nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- BRANIŠ Josef: Dějiny středověkého umění v Čechách, oddělení I., Praha 1892
- BRANIŠ Josef: O působení kláštera sázavského na vývoj stavitelství a plastiky ve východních Čechách, Kutná Hora, b.d.
- DURLIAT Marcel: L'art roman, Paris 1982
- GRUEBER Bernhard: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Theil 1, Wien 1871
- KIBIC Karel ml.: Průzkum věže kostela v Záběhí nad Labem při opravě, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- LEHNER Ferdinand Josef: Románské exkurse v Čechách. 136. Farní kostel sv. Prokopa v Záběhí, in: Method XXV., Praha 1899
- LEHNER Ferdinand Josef: Dějiny umění národa českého, díl I. Doba románská, Praha 1903
- LÍBAL Dobroslav / MAŠÍN, Jiří: Odkrytá hlavice v předsíni románského kostela v Záběhí nad Labem, in: Volné směry XLI., Praha 1949
- LOBRICHON Guy: Bourgogne romane, Lyon 2013
- MENCL Václav: Románská architektura v českých zemích, Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění, Praha 1939
- MENCL Václav: Francouzská románská architektura na české půdě, in: Umění 17, Praha 1946

- MENCL Václav: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, in: Zprávy památkové péče 20, Praha 1960
- MERHAUTOVÁ Anežka: Příspěvky k vlivu francouzské románské architektury na architekturu českou, in: Umění 17, Praha 1949
- MERHAUTOVÁ Anežka: Původní podoba předsíně kostela sv. Prokopa v Záboří n. Lab., in: Umění 1, Praha 1953
- MERHAUTOVÁ Anežka: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971
- MERHAUTOVÁ Anežka: Význam zábořského kostela, in: Umění 20, Praha 1972
- MERHAUTOVÁ Anežka: Stavební historie zábořského kostela, in: Zprávy památkové péče 1972/32
- MERHAUTOVÁ Anežka: Románská architektura v Čechách, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984
- MERHAUTOVÁ Anežka / TŘEŠTÍK, Dušan: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1984
- NAČERADSKÁ Petra: Dějiny kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem na základě písemných pramenů, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- NEUWIRTH Josef: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden, Praha 1888
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ Milada: Portál v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek X - I/2003
- SAPIN Christian: Bourgogne romane, Dijon 2007
- SOMMER Jan: Záboří nad Labem, kostel sv. Prokopa (hlavní poznatky z první etapy průzkumů kostela), in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- ŚWIECHOWSKI Zygmunt: Sztuka romańska w Polsce, Warszawa 1982
- ŠTAFEN Zdeněk: Petrologický průzkum portálu v jižním průčelí lodi kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- VAGNER Georgii Karlovich: Skulptura drevnej Rusi, Moskva 1969
- VELÍMSKÝ Filip: Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007
- VEPŘEK Josef: Románský kostel v Záboří nad Labem, in: Časopis turistů, Praha 1942
- VELÍMSKÝ Filip: Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa, in: Průzkumy památek XIV – I/2007
- WIRTH Zdeněk: Umělecké poklady Čech: sbírka význačných děl výtvarného umění v Čechách od nejstarších dob do konce XIX. století, Praha 1915
- WIRTH Zdeněk (ed.): Dějepis výtvarného umění v Čechách. I. díl, Středověk, Praha 1931

WOCEL Jan Erazim: Farní kostel v Zábοří, in: Časopis Českého Museum 20, Praha 1846

WOCEL Jan Erazim: Die romanischen Kirchen zu Zábοř und St. Jakob in Böhmen, in:
Mittheilungen der K.K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der
Baudenkmale, Wien 1857

ZAVADIL Antonín Josef: Kutnohorskο slovem i obrazem, Díl druhý, Místopis okresního
hejtmanství, I, Kutná Hora 1912

ŽIŽKA Jan: O kostele sv. Prokopa v Zábοří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007

8. SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ

Státní okresní archiv (SOkA) Kutná Hora, fond Finanční úřad (FÚ) Záboří, Pamětní kniha 1722-1836, inv. č. 5, kn. 1

Státní okresní archiv (SOkA) Kutná Hora, fond Finanční úřad (FÚ) Záboří, Účetní kniha farního a filiálního kostela 1913-1950, inv. č. 51, kn. 47

Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství (APA) I, Zprávy farářů o stavu far, 1677, Čáslavsko – vikariát Kutná Hora, inv. č. 1336, sign. B 12 / 10

Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond Desky zemské (DZ), sign. DZV 135

Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond Desky zemské (DZ), sign. DZV 167

9. SEZNAM VYOBRAZENÍ

1. Půdorys kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem z roku 1970. Reprodukce z časopisu: Karel KIBIC ml.: Průzkum kostela v Záboří nad Labem při opravě, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 71
2. Odhalený sloupek původní arkády předsíně, pohled z kruchty. Reprodukce z časopisu: Jan BRADNA: Poznatky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 100
3. Pohled na průčelí kostela se vstupním portálem. Foto: autor
4. Detail sochařské výzdoby archivolt portálu. Foto: autor
5. Dobová fotografie kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem z obecní návsi z roku 1908. ČMS Kutná Hora, Sběrka fotografií
6. Zákres kostela sv. Prokopa v Záboří nad labem, řez, půdorys, detaily, portál z roku 1846. Reprodukce z časopisu: Jan Erazím WOCEL: Farní kostel v Záboří, in: Časopis českého Museum 20. Praha 1846, 674
7. Nejstarší dochovaná fotografie portálu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem z roku 1881. SOkA Kolín, Sběrka fotografií (Týnec nad Labem)
8. Pohled na kostel sv. Prokopa z obecní návsi z doby po roce 1940. Foto: Josef Vepřek 1942, SOkA Kutná Hora, Sběrka fotografií, ev. č. 1368
9. Detail pilíře v patře kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem vynášejícího věž a jeho opěrného oblouku. Foto: autor
10. Interiér kostela sv. Jakuba v Bamberku. Foto: <https://www.flickr.com/photos/hen-magonza/sets/72157623007636160/>, vyhledáno 25.7.2015
11. Interiér krypty kostela Panny Marie a sv. Mikuláše v opatství Maria Laach. Foto: <https://www.flickr.com/photos/martin-m-miles/8457332438>, vyhledáno 25.7.2015
12. Detail stylizovaného atlanta v interiéru presbytáře kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem. Foto: autor
13. Portál kostela sv. Jakuba v Řezně. Foto: <https://www.flickr.com/photos/martin-m-miles/8405773796>, vyhledáno 25.7.2015
14. Pohled na vstupní portál Veronské katedrály. Foto: <http://www.panoramio.com/photo/45999846>, vyhledáno 25.7.2015
15. Detail ostění bočního portálu kostela St. Michele Maggiore v Pávii. Foto: http://charinruizortiz.blogspot.cz/2015_04_15_archive.html, vyhledáno 25.7.2015

16. Portál katedrály sv. Petra a Jiří v Bamberku. Foto: <https://www.flickr.com/photos/terributlerphotography/16303062456/>, vyhledáno 25.7.2015
17. Přízemí patrové kaple v Chebu. Foto: <http://www.hrad-cheb.cz/cz/hradni-kaple-poklad-staufske-gotiky>, vyhledáno 25.7.2015
18. Interiér patrové kaple Panny Marie a sv. Klementa ve Schwarzhofu. Foto: <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/1316474>, vyhledáno 25.7.2015
19. Románská okna biskupského paláce v Olomouci. Foto: <http://www.olomoucky-kraj.com/object.php?object=58>, vyhledáno 25.7.2015
20. Portály kostela Saint-Lazare v Avallonu. Foto: <http://www.bourgogneromane.com/edifices/avallon.htm>, vyhledáno 25.7.2015
21. Interiér patrové kaple sv. Gotharda v Mohuči. Foto: <https://www.mainz.de/tourismus/sehenswertes/dom-st.-martin.php#52917>, vyhledáno 25.7.2015
22. Portál kostela Sainte-Madeleine v Trie-Château. Foto: <http://www.panoramio.com/photo/6462490>, vyhledáno 25.7.2015
23. Model kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem vytvořený pro výstavu 1000 let architektury, podle návrhu Kláry Benešové a Vladimíra Košíka zhotovil Ladislav Bláha. Reprodukce z časopisu: Klára BENEŠOVSKÁ: Záběhová a Olomouc: vandrující umělci, skicáře, kopie, vzorníky a úloha uvědomělých stavebníků, in: Pro arte: sborník k poctě Ivo Hlobila, Praha 2002, 53
24. Pokus o sestavení proporcí portálu kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem, kresba Jan Bradna. Reprodukce z časopisu: Jan BRADNA: Poznatky restaurátora získané při restaurování románského portálu kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007., 10
25. Detail soklu portálu kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem s motivem sirény. Foto: autor
26. Půdorys kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem s vyznačenými pozicemi jednotlivých sond realizovaných v průběhu výzkumu v roce 2004. Reprodukce z časopisu: Filip VELÍMSKÝ: Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 80
27. Sonda č. I/04 provedená v kostele sv. Prokopa v Záběhově nad Labem při průzkumu v roce 2004. Reprodukce z časopisu: Filip VELÍMSKÝ: Příspěvek k diskusi o charakteru a stáří stavby kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 82
28. Severní stěna věže kostela sv. Prokopa v Záběhově nad Labem po sejmutí omítek se zachyceným kladením kamene, kresba Karel Kibic ml. Reprodukce z časopisu: Karel

- KIBIC ml.: Průzkum věže kostela v Záboří nad Labem při opravě, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 74
29. Náčrt jižní stěny věže kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem s pilířovou arkádou, otiskem barokní střechy a možnou původní úrovní obvodového zdiva, kresba Karel Kibic ml. Reprodukce z časopisu: Karel KIBIC ml.: Průzkum věže kostela v Záboří nad Labem při opravě, in: Průzkumy památek XIV - I/2007, 77
30. Kostel sv. Prokopa v Záboří nad Labem v červenci 2015. Foto: autor
31. Kostel sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory. Foto: <http://udu.ff.cuni.cz/soubory/galerie/01%20Cechy/Ottova%20-%20romanske%20socharstvi/slides/08Jakub%20u%20Kutne%20Hory,%20kostel%20sv.%20Jakuba,%20pred%201165.html>, vyhledáno 25.7.2015
32. Detail portálu kostela sv. Dimitrije ve Vladimíru. Foto: <http://townevolution.ru/books/item/f00/s00/z0000024/st002.shtml>, vyhledáno 25.7.2015
33. Románský portál opatského kostela ve Wroclawi-Olbině. Foto: <http://dolny-slask.org.pl/950222,foto.html>, vyhledáno 25.7.2015
34. Detail hlavice v kostele Saint-Pons v Baugy. Foto: <http://www.bourgogne-romane.com/edifices/baugy.htm>, vyhledáno 25.7.2015
35. Detail hlavice v kostele Notre-Dame v Anzy-le-Duc. Foto: <http://etc.usf.edu/clippix/picture/Anzy-le-Duc-Priory-Church-Capital-with-Siamese-Twins-and-Sciopod.html>, vyhledáno 25.7.2015
36. Detail ostění vstupního portálu kostela St. Michele Maggiore v Pávii. Foto: <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/1086665>, vyhledáno 25.7.2015
37. Detail hlavice v kostele St. Martín ve Frómistě. Reprodukce z knihy: Rolf TOMAN: Románské umění, Praha 2006, 290
38. Detail sirény v ostění vstupního portálu kostela St. Michele Maggiore v Pávii. Foto: <http://www.flickrriver.com/photos/pansaram/tags/capitelli/>, vyhledáno 25.7.2015
39. Detail ostění portálu bývalé baziliky premonstrátek v Doksanech. Reprodukce z knihy: Dušan TŘEŠTÍK / Anežka MERHAUTOVÁ: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, 139
40. Detail závěru kostela sv. Gotharda v Brozanech se zazděnými atlanty. Foto: Petr Macek
41. Cisterciácké opatství v Maulbronn. Reprodukce z knihy: Rolf TOMAN: Románské umění, Praha 2006, 69
42. Kostel Notre-Dame v Urcelu, Foto: <http://www.mapio.cz/a/42350761/>, vyhledáno 25.7.2015

43. Kostel Saint-Pierre-et-Saint-Paul v Escolives-Sainte-Camille, Foto: http://www.la-france-en-photos.fr/FranceRecons/Departements/ScrutDep_V2b.php?DEP=89, vyhledáno 25.7.2015
44. Kostel Notre-Dame-et-Saint-Nicaise v Cauroy-lès-Hermonville. Foto: <http://www.quazoo.com/q/Cauroy>, vyhledáno 25.7.2015
45. Kostel San Julián y Santa Basilisa v Rebolledo de la Torre. Foto: http://www.androidillustrated.com/q/Rebolledo_de_la_Torre, vyhledáno 25.7.2015
46. Portál klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Předklášteří u Tišnova. Foto: <http://www.turistika.cz/mapy/mista/predklasteri-u-tisnova-klaster-porta-coeli-s-kostely-nanebevzeti-panny-marie>, vyhledáno 25.7.2015
47. Podlaha kostela sv. Jakuba v Jihlavě. Foto: Petr Macek
48. Portál kostela sv. Václava v Hrusicích. Foto: dumy.cz/stahnout/31698, vyhledáno 25.7.2015
49. Detail tympanonu portálu kostela sv. Václava v Hrusicích. Foto: <http://udu.ff.cuni.cz/soubory/galerie/01%20Cechy/Ottova%20-%20romanske%20socharstvi/slides/35%20Hrusice,%20farni%20kostel,%20jizni%20portal,%20tympanon,%20kolem%201200.html>, vyhledáno 25.7.2015
50. Varianta možného původního stavu kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem před přistavěním arkádové předsíně, kresba Naděžda Vaníčková
51. Možná původní podoba kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, varianta bez otevřené předsíně, model Naděžda Vaníčková. Foto: autor
52. Varianta možné původní podoby kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, kresba Naděžda Vaníčková. Foto: autor
53. Možná původní podoba kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, varianta s otevřenou předsíní a průhledem na portál, model Naděžda Vaníčková. Foto: autor
54. Možná původní podoba kostela sv. Prokopa v Záboří nad Labem, varianta s otevřenou předsíní, model Naděžda Vaníčková. Foto: autor